

İQTİSADI ARAŞDIRMALAR

№ 4

«İqtisadi araşdırmalar» jurnalı, (İAJ) 2017-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən 4124 qeydiyyat nömrəsi ilə dövlət reyestrinə alınmış beynəlxalq elmi jurnalı.

«İqtisadi araşdırmalar» jurnalı, mərkəzi Fransanın Paris şəhərində yerləşən dövri nəşrlər üçün nəzərdə tutulan Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi (International Standard Serial Number) təşkilatından qeydiyyatdan keçmişdir (ISSN 2522-9451).

**"Elm və təhsil"
Bakı – 2019**

REDAKSİYA HEYƏTİ: akademik İsa Həbibbəyli, AMEA-nın müxbir üzvü Əli Nuriyev, iqtisad elmləri doktoru, professor Rasim Nəbiyev, iqtisad elmləri doktoru, professor İsa Alıyev, iqtisad elmləri doktoru, professor Yaşar Kəlbəliyev, iqtisad elmləri doktoru, professor Tərbiz Əliyev, iqtisad elmləri doktoru, professor Yadulla Həsənli, iqtisad elmləri doktoru, professor İbad Abbasov, iqtisad elmləri doktoru, professor Vilayət Vəliyev, professor İsmayıl Tatlıoğlu (Türkiyə),

Buraxılışa məsul: AMEA-nın müxbir üzvü, Əli Nuriyev
İqtisadi araşdırmalar. Bakı, 2019, № 4

ISSN 2522-9451

© "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2019

www.iaj.az
www.iqtisadiarasdirmalar.com

KƏMALƏ YUSİFOVA
ADU-nun Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrası
yusifovakemale@gmail.com
Bakı İdarəetmə və Texnologiya Kolleci
GÜLNARƏ ABDULOVA
abdulova.gulnare@gmail.com

AZƏRBAYCANDA MÖVCUD DEMOQRAFİK VƏZİYYƏT

Açar sözlər: Demografik vəziyyət, dünya əhalisi, yoxsulluq səviyyəsi, əhali artımı, dinamik inkişaf.

Keywords: The demographic situation of the world's population, poverty levels, population growth, dynamic development.

Ключевые слова: Демографическое положение населения, уровень бедности, рост численности населения, динамическое развитие.

Dünya əhalisinin sayı 1804-cü ildə 1 mlrd., 1927-ci ildə 2 mlrd., 1994-cü ildə 6 mlrd. olub, bu gün isə 7,5 mlrd.-dan artıqdır. 2018-ci ilin noyabr ayına olan məlumata əsasən Azərbaycan Respublikasının əhalisinin sayı 9 mln. 959 min nəfər olmuşdur. Əhalisinin sayına görə Azərbaycan dünya ölkələri arasında 91-ci yerdədir. Son 10 ildə Azərbaycanda əhalinin sayı 13,1 faiz artıb. Əhalinin 49,9 faizi kişilərdən, 50,1 faizi qadınlardan ibarətdir, hər 1000 nəfər kişiyə 1009 nəfər qadın düşür [1].

Azərbaycan Respublikası Avropa və MDB ölkələri sırasında demoqrafik baxımdan cavan yaş strukturuna malik az sayda olan ölkələrdən biridir. Əhalinin ümumi sayından 23,2 faizi 0-14 yaşda, 70,3 faizi 15-64 yaşda, 6,5 faizi isə 65 və yuxarı yaşda olanlardır. 14-29 yaşda olan gənclər ümumi əhalinin 28 faizini təşkil edir və onların da yarıdan çoxu şəhər yerlərində yaşayırlar. Əmək qabiliyyətli yaşda olan əhalinin sayında əhəmiyyətli artım baş vermişdir. Mövcud demoqrafik vəziyyət və bu sahədə perspektiv qiymətləndirmələr ölkədə demoqrafik, təhsil və məşğulluq siyasətlərinin qarşılıqlı əlaqələndirilməsinin gücləndirilməsini zəruri edir.

Bu gün Azərbaycanda demoqrafik durumun sabit olduğunu demək mümkündür. Son 5 il ərzində ölkədə ildə orta hesabla 172 min körpə və ya hər gün təxminən 473 kiçik vətəndaş dünyaya gəlmişdir. Əhalinin hər 1000 nəfərinə hesabı ilə doğum səviyyəsi 2017-ci ildə 18,2 nəfər təşkil etmişdir

(ölkə əhalisi ildə orta hesabla 0,8 faiz artır. Lakin 1980-ci illərdə 1,2 faiz idi. Yəni son 25 ildə ölkə əhalisinin artımı 0,4 faiz aşağı düşüb).

2017-ci ildə Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri tərəfindən 144041 nəfər və ya hər gün orta hesabla 395, saatda isə 16 doğulmuş körpə qeydə alınmış və bu göstərici əhalinin hər 1000 nəfərinə 14,8 təşkil etmişdir. Doğulan körpələrin 2586-sı əkiz, 57-si üçəm olmuşdur. Doğum səviyyəsi Lənkəran (16,4), Dağlıq Şirvan (16,8), Aran (16,1), Quba-Xaçmaz (15,9) və Kəlbəcər-Laçın (15,8) iqtisadi rayonlarında ölkə səviyyəsindən yüksək olmuşdur.

Son dövrlər ölkədə abort halları çoxalıb. Xüsusi aparatlar vasitəsilə bətdəki uşağın cinsini müəyyənləşdirəndən valideynlər qız uşaqlarını dünyaya gətirmək istəmərlər. Nəticə olaraq ölkədə hər doğulan oğlan uşağına düşən qız uşaqlarının sayında kəskin fərqlənmə var. Yeni doğulan körpələr arasında qızların xüsusi çəkisi 46,8 faiz təşkil edərək hər 100 doğulan qıza 114 oğlan düşmüşdür (bioloji norma 105-107 təşkil edir). Doğulanların cins nisbətinin pozulması ümumi əhalinin cins strukturuna da təsir göstərmiş və hər 1000 kişiyə 1004 qadın düşmüşdür. Bu da demoqrafik problem yaradır. Son üç il ərzində ölkədə təxminən 30 min abort hadisəsi qeydə alınıb. Qeyri-rəsmi məlumatlara görə isə hər 100 qadıdan 30-u abort elətdirir [2].

Hazırda ölkədə əhalinin təkrar istehsalı təmin olunur və uşaq doğmaq qabiliyyətinə malik olan qadınların hər birinə bütün ömrü boyu orta hesabla 2,2 uşaq düşür.

Ölkədə ölümün səviyyəsi nisbətən aşağı və sabit səviyyə ilə səciyyələnir. Lakin çoxsaylı insan tələfatına səbəb olmuş Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində 1992-94-cü illərdə ölüm səviyyəsinin göstəricisi xeyli artmışdı. Sonrakı illərdə, Azərbaycan ilə Ermənistan arasında atəşkəs rejimi tətbiq edildikdən sonra, ölümün səviyyəsi azalmışdır. Ötən il ölkədə 57109 ölüm halı qeydə alınmış və əhalinin hər 1000 nəfərinə ölüm səviyyəsi 5,9 təşkil etmişdir.

Ölkədə aparılan demoqrafik siyasət, o cümlədən ana və uşaqların mühafizəsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində körpə və uşaq ölümü göstəricilərində müsbət dinamika müşahidə olunur. Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da əhali arasında ölüm hallarına əsasən qan dövrəni sisteminin xəstəlikləri, yenitörəmələr, həzm sisteminin, tənəffüs orqanlarının xəstəlikləri səbəb olur. 2018-ci ilin iyun ayına olan məlumata əsasən bu xəstəliklərdən ölənlərin sayı əhalinin hər 100 000 nəfərinə hesabı ilə müvafiq olaraq 354, 74, 31 və 21 nəfər təşkil etmişdir.

Son 15 ilin göstəricisinə görə, pozulmuş nikahların say nisbəti 10-12 faizdir. Bu da bir çox ölkələrlə müqayisədə kifayət qədər yaxşı göstəricidir. Boşanmış qadın və kişilərin say nisbəti də diqqət çəkən məqamlardandır. 2017-ci ildə ölkədə rəsmi orqanlar tərəfindən 62,9 min nikah və 14,5 min

boşanma halları qeydə alınmışdır. Əhalinin hər 1000 nəfərinə nikahların sayı 6,5, boşanmaların sayı isə 1,5 olmuşdur. Hazırda birinci nikaha daxil olanların orta yaşı kişilər arasında 28 yaş, qadınlar arasında isə 24 yaş təşkil edir.

Dünyada əhalinin bölgələr üzrə qeyri-bərabər artımı və miqrasiya prosesinin sürətlə artması böyük problemlər yaratmaqdadır. İnkişaf etmiş sənaye ölkələrində demoqrafik vəziyyət böhran halındadırsa, bu bölgələrdə əhalinin azalması prosesi gedirsə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə artım səviyyəsi daha da sürətlənib (Avropada, ABŞ-da, Kanadada, Avstraliyada, Yaponiyada və s. ölkələrdə əhalinin qocalma prosesi gedir).

Əhalinin sayının ümumi illik artımında təbii hərəkət prosesləri ilə müqayisədə miqrasiyanın daha az rol oynamasına baxmayaraq, doğum və ölüm prosesləri ilə yanaşı miqrasiya prosesləri ölkənin demoqrafik vəziyyətinə təsir edir. Son onilliklərdə müxtəlif amillərin təsiri altında ölkədə miqrasiya vəziyyəti bir sıra dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Ölkədə təbii artımın aşağı olmasına baxmayaraq, bu gün miqrasiya ölkə əhalisinin sayına təsir göstərir. 1990-cı illərin əvvəlində ölkədən miqrasiya axını öz intensivliyi ilə fərqlənirdi. Ölkədə davamlı sosial-iqtisadi artım, regionların inkişafı, sahibkarlar üçün imkanların və yeni iş yerlərinin yaradılması, vətəndaşların sosial təminatının yaxşılaşdırılması və əhalinin rifahının yüksəldilməsi nəticəsində 2008-ci ildən başlayaraq miqrasiya saldosu müsbətə doğru dəyişərək 2017-ci ildə miqrasiya saldosu müsbət 1172 nəfər təşkil etmişdir. Müsbət sosial-iqtisadi şərait, siyasi sabitlik və tolerantlıq əcnəbi işçi qüvvəsinin artmasına səbəb olur. Bununla əlaqədar olaraq milli əmək bazarının inkişafını nəzərə almaqla ölkədə miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilməlidir.

2017-ci ildə Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq orqanları və Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən daimi yaşamaq üçün Azərbaycana 3,07 min nəfər gələn və ölkədən 1,9 min nəfər daimi yaşamaq üçün gedən qeydə alınmışdır. Əhalinin təbii artımına iqtisadi, sosial, hərbi-siyasi və milli xüsusiyyətlər də ciddi təsir göstərir. Əhalinin 52,9 faizi şəhər, 47,1 faizi kənd yerlərində yaşayır. Ölkənin şəhər əhalisi 16 faiz və kənd yerlərində yaşayan əhalinin sayı 11 faiz artmışdır. Bu da ölkədə urbanizasiya proseslərinin sürətlənməsindən xəbər verir [3].

Ölkədə ömür uzunluğu 1,7 yaş artıb. Son 10 ildə ölkəyə daimi yaşamaq üçün gələnlərin sayı ölkədən daimi yaşamaq üçün gedənlərin sayını üstələyib.

Qeyd edək ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda ahıllar əhalinin az bir hissəsini, cəmi 6 faizini təşkil etsə də, hazırda onların sayı ölkəmizdə də artmaqdadır. BMT-nin araşdırmasına əsasən hazırda dünyada hər 10 nəfərdən biri 60 və ya daha yuxarı yaş qrupuna daxildir. 2050-ci ilin sonunadək hər beş nəfərdən biri, 2150-ci ilin

sonunadək isə hər üç nəfərdən biri 60 və ya daha yuxarı yaş qrupuna daxil olacaq. Bu da ildən-ilə dünyada yaşlı əhalinin sayının artdığını göstərir.

Dünya ölkələrinin çoxunda olduğu kimi, Azərbaycanda da əhalinin yaşlaşma prosesi müşahidə olunur. 1950-2017-ci illər ərzində 65 yaşından yuxarı olan əhali kontingentinin sayı dünya üzrə 5 faizdən 8 faizə qədər artıb, 2050-ci il üçün isə bu rəqəmin 16 faizə çatacağı gözlənilir.

Araşdırmalar göstərir ki, 2000-ci ildən başlayaraq bəzi illərdə az dəyişiklik müşahidə olunmaqla əhalinin artımı sabit olaraq qalır və proqnoz göstərir ki bu sabit artım 2025-ci ilədək davam edəcəkdir. Verilmiş statistik məlumatlar əsasında aparılmış proqnoza əsasən 2025-ci ildə doğulanların sayı 205,3 min nəfərə (təbii artım 1,34 faiz sabit qalmaqla) çatacaq və əhalinin sayı 10970,3 min nəfər təşkil edəcəkdir.

Ailələr möhkəm olan cəmiyyətlərdə sağlam ruhlu uşaqlar dünyaya gəlir və bu da xalqın gələcəyinə təminat deməkdir. Elə bunu nəzərə alaraq 1999-cu il dekabrın 9-da mərhum prezident, ümummilli lider Heydər Əliyev “Azərbaycan Respublikasının Demografik İnkişaf Konsepsiyası”nın təsdiqinə dair 290 sayılı sərəncam imzalayıb. Bu gün də prezident İlham Əliyev ölkə əhalisinin gənc nəsillər hesabına artırılmasının dövlətimizin gələcəyi baxımından çox vacib olduğunu dəfələrlə vurğulamaqdadır [4].

Ədəbiyyat:

1. http://www.president.az/files/future_az.pdf
2. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=3759>
3. https://az.wikipedia.org/wiki/Dunya_ahalisi
4. <http://hafta.az/index2.php?m=yazi&id=105951>

**К.Юсифова
Г.Абдулова**

Демографическая ситуация в Азербайджане

Резюме

Демографическое населения мира, вне значения исторического периода никогда не было стабильной и со временем подвергалась изменениям. XX век характеризуется всемирным историческим беспрецедентного роста человечество. В результате успешных социально-экономических реформ за последние 20 лет, особенно в последние 10 лет, страна добилась значительного улучшения демографической ситуации и среднегодового роста населения, увеличения средней продолжитель-

ности жизни и положительного миграционного баланса. В статье указано текущее и желаемое состояние Азербайджанского населения.

**Kamala Yusifova Khalil
Gulnara Abdulova Fazil**

The demographic situation in Azerbaijan

Summary

The demographic of the world population, is the value of the historical period has never been stable over time and subject to change. The twentieth century is characterized by an unprecedented growth of world history of mankind. As a result of successful socio-economic reforms in the last 20 years, especially in the last 10 years, the country has achieved a significant improvement in the demographic situation and the average annual growth of the population, the extension of the average life expectancy and the positive migration balance. The article indicates the current and desired state of the Azerbaijani population.

Rəyçi: Şəfəq Abdullayeva
İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

NAILƏ GASIMOVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
nailya.gasimova@gmail.com

CULTURAL MARKETING

Açar sözlər: marketing, mədəni sərhədlər, biznes konteksti, idarəetmə, prescriptive yanaşma, təsviri yanaşma

Key words: marketing, cultural boundaries, business context, management, prescriptive approach, descriptive approach

Ключевые слова: маркетинг, культурные границы, бизнес-контекст, менеджмент, предписывающий подход, описательный подход

Introduction

Cultural marketing is a type of marketing in which a message is advertised to a specific group of potential customers belonging to a particular culture or demography. Customers might have a specific ethnicity; and cultural marketing uses various cultural references of an ethnic group, such as traditions, language, religion, etc., to communicate and persuade customers.

People have their cultural boundaries, their thinking and decisions which to some extent are affected by their cultural values and norms. Taking into account this fact, marketers use cultural values and standards in ads in such a way that customers can be close to the characters in the ads and the brand. It has a positive influence on marketing as it creates more areas of interest in a shorter time period.

Cultural background

The term 'culture' generally refers to a complex set of values, norms, beliefs, attitudes, customs, systems and artifacts which are handed down from generation to generation through the process of socialisation and which influence how individuals see the world and how they behave in it. Basically human races came with different background. "Cultural background". The way of doing things in one culture may not be the way in other culture; what is good in one culture, may be bad in other culture. Sometimes the activities are all the same in two different cultures, having two different meanings, two different interpretations.

To design a cultural marketing ad, marketers pay attention to what is going on in the culture. They carefully observe the culture around them so as to anticipate what issues will hold true in the future. They identify cultural movements to understand the need of the changing market.

Culture can be seen to have at least three important features:

- it comprises both material (e.g. human artefacts such as buildings, literature, art, music) and abstract elements (e.g. rituals, symbols, values);
- it is socially learned and transmitted over time; and
- it influences human behaviour.

Culture' as a concept

As a concept, 'culture' is often applied in a variety of circumstances at both the macro and micro level: terms such as 'western culture', 'Asian culture', 'European culture', 'New York City culture', 'youth culture', 'pop culture', 'entrepreneurial culture' and 'research culture' are just some of the examples of its usage in the modern world. What they have in common is that they imply certain shared aspects of human belief, understanding and behaviour that link individuals together into some form of definable group and/or range of activities.

Culture in a business context

In a business context, it can be easy to underestimate the degree to which a person's attitudes and behaviour can be shaped by cultural influences. In the United States, for example, American citizens believe in the right of individuals to bear arms. The buying and selling of handguns is acceptable within American society, despite the fact that they are frequently used in violent crimes. In other countries, trade in such weapons is heavily regulated by the government to certain types of weapons for using them in hunting or rifle shooting.

Eating horsemeat in France is acceptable but not in the UK.

Sub-culture

A society is not culturally homogeneous. Within every culture subcultures usually exist based on common experiences, origins or situations. These sub-groups may be distinguished by nationality, race, ethnicity, religion, age, class, geographical location or some other factor and their attitudes, behaviour, customs, language and artifacts often reflect sub-cultural differences. At times such differences can be relatively easily accommodated. At other times sub-cultural differences can be the source of a degree of conflict between various sub-groups, resulting in serious divisions within a society and even in war and genocide.

Marketers have recognized the importance of demographic, social and cultural factors in shaping people's demand for goods and services. This is exemplified by the concept of market segmentation. Market segmentation refers to the practice of dividing a market into distinct groups of buyers who share similar attitudes and patterns of behaviour and who might require separate products or marketing to meet their particular needs.

How does culture affect management?

Culture affects management by controlling the values that managers hold towards their job, coworkers and the organization. For example, in western management, business values focus on transactions. That's why managers need strategic management competencies. However, in Asian management business values focus on building social capital, because the government makes most of the decisions about businesses.

Managers need to build strong relationships with government officials because most business decisions and partnerships are made by using connections or who-knows-who. So for managers in Asia, strategic management competencies and social capital competencies are equally important.

Strategic management

Making companies able to compete is the purpose of strategic management. So, putting strategic management plans into practice is the most important aspect of strategic management. Plans in practice are of great value for financial and human resources that are necessary for the creation, sale, and development of products and services. personal experiences or 'to give students further practice in predicting content, scanning for specific information and/or guessing meaning from context'.

Two approaches of strategic management:

- **Prescriptive approach** to management outlines how strategies should be developed;
- **Descriptive approach** focuses on how strategies should be put into practice.

The prescriptive approach involves eight related components:

- A. Establishing the mission of an organization;
- B. Setting the objectives of the organization;
- C. Conducting the environmental scanning;
- D. Identifying the organization's internal strengths and weaknesses;
- E. Formulating alternative strategies;
- F. Choosing a strategy;
- G. Implementing the strategy;
- H. Evaluating and controlling the strategy.

In the prescriptive school of strategic management, the upper echelon makes the decisions. Subordinates have no role in management decision-making processes. They simply follow the dictates of their superiors.

The descriptive school values the input of the lower rungs of the company's ladder. Decision making in descriptive strategic management starts from the bottom and moves upward.

Prescriptive and descriptive strategic management differ in the formulation of strategy. In a company that uses a prescriptive style,

managers focus on the strategy formulation process. They want to make sure they use the correct process. However, the descriptive school places a higher value on the content of the strategy. Descriptive strategic managers care more about what the managers decide rather than how they decide it.

Management should not be bound by culture. It is important that managers recognizes the culture and adapt to work within it.

Culture cannot be managed since if you manage culture you will kill it.

Literature

1. David Meerman Scott, The new rules of marketing, 2013.
2. Andrew Whalley, Strategic marketing, 2010
3. Zeke Camusio, The Internet marketing, 2013
4. Joe Pulizzi, Epic content marketing, 2013
5. Emanuel Rosen, the Anatomy of buzz, Crown business, 2002
6. Thomas nelson, call to action, 2006
7. Martin Lindstorm, Truth and lies about why we buy.

N.İ.Qasımova

Mədəniyyət marketinqi

Xülasə

Mədəniyyət marketinqi xüsusi bir mədəniyyətə və ya demoqrafiyaya aid potensial müştərilərin xüsusi bir qrupuna bir mesajın reklam verildiyi bir marketinq növüdür. Müştərilərin xüsusi bir etnik mənsubiyyəti ola bilər; mədəniyyət marketinqi müştəriləri ünsiyyət və inandırmaq üçün ənənələr, dil, din və s. kimi bir etnik qrupun müxtəlif mədəni istinadlarından istifadə edir.

İnsanlar öz mədəni sərhədlərini, düşüncə və qərarlarına bir dərəcədə onların mədəni dəyərləri və normalarından təsirlənirlər. Bu həqiqəti nəzərə alaraq, reklamçılar reklamlarda mədəni dəyərlər və standartlardan istifadə edir ki, müştərilər reklam və markada olan simvollarla yaxın ola bilərlər. Marketinqə müsbət təsir göstərir, çünki bu, daha qısa müddət ərzində maraqların daha çox sahələrini yaradır.

Культурный маркетинг

Резюме

Культурный маркетинг - это вид маркетинга, при котором сообщение рекламируется определенной группе потенциальных клиентов, принадлежащих к определенной культуре или демографии. Клиенты могут иметь определенную этническую принадлежность; и культурный маркетинг использует различные культурные ссылки этнической группы, такие как традиции, язык, религия и т. д., чтобы общаться и убеждать клиентов. Люди имеют свои культурные границы, свое мышление и решения, которые в определенной степени зависят от их культурных ценностей и норм. Принимая во внимание этот факт, маркетологи используют культурные ценности и стандарты в рекламе таким образом, чтобы клиенты могли быть ближе к персонажам в рекламе и бренду. Это оказывает положительное влияние на маркетинг, поскольку оно создает больше областей интереса в более короткий период времени.

Рәуғи: **Rəna Şamiyeva**
filologiya elmləri namizədi, dosent

AYGÜL DƏMİROVA
Bakı Biznes kooperasiya kollec
aygul@mail.ru

GÖMRÜK SİSTEMİNDƏ İSLAHATLAR

Açar sözlər: elektron hökumət, gömrük köşkləri, "Bir pəncərə" prinsipi, e-gömrük elektron növbə, elektron imza, Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi.

Key words: electronic government, customs kiosks, "Single Window" principle, e-customs, e-queue, e-signature, Single Automated Control System.

Ключевые слова: электронное правительство, таможенный киоск, принцип "Одного окна", э-таможня, э-очеред, э-подпис, Автомазированная Система Управления.

Əsası ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan iqtisadi sistemin davamlılığının təmin olunması və qorunması istiqamətində islahatların aparılması mühümdür.

2018-ci ilin son 4-5 ayı ərzində fiziki şəxslərin sərhəddə keçid tezliyinin təmin olunması, idxal və ixrac olunan mal və nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatı, ölkəmizə gələn və ölkədən gedən turistlərin "Yaşıl Dəhliz" və digər keçid zolaqlarından istifadə etməsi tətbiq olunan islahatların əyani nümunəsidir.

Fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən malların gömrük orqanlarına bəyan edilməsi ilə bağlı prosedurlar daha da sadələşdirilib. Fiziki şəxslər tərəfindən malların daha rahat və şəffaf qaydada bəyan edilməsini təmin etmək üçün yeni "Fiziki şəxslər üçün sadələşmiş bəyannamə" elektron xidmətini Elektron Hökumət Portalına inteqrasiya edib.

Bu xidmət vasitəsilə şəxslər Azərbaycan gömrük sərhədindən keçirdikləri mallar üçün bəyannamələri elektron formada tərtib edərək gömrük orqanlarına təqdim edirlər. Ölkəmizə gələn və ölkəmizdən gedən vətəndaşlar gömrük sərhədindən keçirdikləri mallar nəqliyyat vasitələri, zinət əşyaları, valyuta, müşayiət olunmayan baqajla və ya daşıyıcı tərəfindən keçirilən mallar barədə məlumatları qabaqcadan gömrük məntəqəsinə gəlmədən onlayn qaydada Elektron Hökumət Portalı vasitəsilə gömrük orqanlarına təqdim edirlər. Bəyannamədə və ona əlavə edilmiş sənədlərdə olan məlumatları interaktev qaydada yoxlanılır və nəticəsi barədə istifadəçiyə məlumat verilir. Elektron xidmət Komitə tərəfindən həyata keçirilir.

"Gömrük sərhədindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin bəyan edilməsi" qaydalarına əsasən bəyan edilən malın kateqoriyasından, malları keçirən şəxsdən, malların yerləşdiyi gömrük prosedurundan asılı olaraq onların ixracı, idxalı, prosedurundan daşınması üçün tələb olunan lisenziya icazə sənədləri həmin sənədlərin verilməsinə məsul qurumlar tərəfindən gömrük xidmətinin vahid avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemində daxil edilir.

Elektron xidmətdən istifadə nəticəsindən şəxslər ixrac və idxal etdikləri, habelə transit daşınan malların gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirirlər və onlara rəsmiləşdirilməsinin nəticəsi haqqında məlumat verilir. Təbiiq olunan xidmət "vətəndaş-məmur" təmasının minimum endirilməsini, gömrük xidmətlərinin göstərilməsində şəffaflığın təmin edilməsi, həmçinin gömrük sərhəd buraxılış məntəqələrindən vətəndaşlar tərəfindən vaxt itkisinin qarşısının alınmasına xidmət edir. Vətəndaşların sərhəddən keçidini daha da rahat etmək məqsədilə bütün sərhəd buraxılış məntəqələrində xüsusi Gömrük köşkləri quraşdırılır. Bu məlumat köşkləri vasitəsilə vətəndaşlar sadələşdirilmiş elektron bəyannaməsini doldura bilər, gömrük qanunvericilik bazası ilə tanış ola bilər. Eyni zamanda, idxal ixrac əməliyyatları zamanı qadağan olunmuş və dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış malların siyahısı da sərhəd gömrük-keçidi məntəqələrində xüsusi ayrılmış güşələrdə və məlumat kürsülərində yerləşdirilib.

Elektron xidmət bəyannamənin təqdim olunduğu iş günü ərzində həyata keçirilir. İstifadəçi gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin elektron imzası ilə təsdiq olunmuş bəyannaməsi istənilən təşkilata, o cümlədən müvəkkil banklara təqdim edə bilər. Bu halda elektron sənəd kağız daşıyıcısında olan sənədə bərabər tutulur.

Malların və nəqliyyat vasitələrinin müvafiq gömrük proseduru altında tam yerləşdirilməsini nəzərdə tutan bütün növ gömrük bəyannamələrinin hər vərəqi üçün elektron gömrük xidmətinin göstərilməsinə görə 30 manat məbləğində gömrük yığımı alınır. Ödənişlər bank, poçt plastik kart və ya internet vasitəsi ilə həyata keçirilir. Komitə elektron xidmətin göstərilməsi üçün ödənişin real vaxt rejimində elektron formada həyata keçirilməsini təmin edir. Elektron xidmətin göstərilməsi üçün sənədlər elektron qaydada gömrük orqanına təqdim edilir. Malların və nəqliyyat vasitələrinin müvafiq gömrük proseduru altında tam yerləşdirilməsini nəzərdə tutan gömrük bəyannamələrinin hər vərəqi üçün elektron xidmətin göstərilməsinə görə məbləğ gömrük bəyannaməsinin qəbulundan imtina edilmədikdə ödənilir. Gömrük orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən elektron xidmətin göstərilməsi üçün təqdim olunan sənədlərin gömrük bəyannaməsində idxalına ixracına qadağa və ya məhdudiyətlər qoyulmuş mallar haqqında məlumatın olub-olmamasını gömrük bəyannaməsinin elektron formada təqdim olunmasına nəzarət edilir.

Gömrük bəyannaməsi müəyyən edilmiş şərtlərə cavab vermədikdə həmin bəyannamə gömrük orqanları tərəfindən təsdiq edilmir. Belə hallarda gömrük bəyannaməsində onun təsdiq edilməsinin səbəbləri göstərilməlidir. Gömrük orqanı tərəfindən aparılan yoxlama zamanı texniki xarakterli səhvlər aşkar edildiyi halda, bəyannamə səhvlərin aradan qaldırılması məqsədilə bəyannaməçiyə qaytarılır.

Ölkə sahibkarlarının xarici bazarlara çıxış imkankarının genişlənməsi həm də qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi ilə izah olunur. "Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqram" nın əhəmiyyəti bu baxımdan xüsusi qeyd olunur. Proqram dövlətin gömrük siyasətinin müasirləşdirilməsinə imkan yaradıb və xarici iqtisadi əlaqələri genişləndirib. Sənəd əsasında gömrük sərhədindən mal dövriyyəsinin sürətləndirilməsi və sahibkarlığın subyektlərinə əlverişli şəraitin yaradılmasına, inhisarçılıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması, haqsız rəqabətin qarşısının alınması, ixracın təşviqi və genişləndirilməsi daxili bazarın qorunması sahəsində gömrük tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilib.

Ölkə başçısının ixracın stimullaşdırılması və bu sahədə bəzi bürokratik amillərin aradan qaldırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında bir pəncərə prinsipinin tətbiqi gömrük orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini bu sahədə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarından geniş istifadəni təmin edib. "Bir pəncərə" sisteminin tətbiqindən sonra ölkə sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi zamanı müxtəlif dövlət qurumlarına müraciət etmək zərurəti aradan qalxıb. Operativ məlumat mübadiləsi məqsədilə Komitədə vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə (VAİS) yaradılıb .

Malların idxal və ixracı zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsi əməliyyatlarının avtomatlaşdırılmış əsaslarda təşkili gömrük rəsmiləşdirilməsinin səmərəliliyinin artırılmasını, bu işə sərf olunan vaxtın minimuma endirilməsini təmin edərək xarici ticarət iştirakçılarında xidmətin səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, bütövlükdə gömrük orqanlarında idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə imkan verib. İqtisadi operatorların və sahibkarlıq subyektlərinin qanunvericiliyin tələblərinə daha ciddi riayət etmələri, sərhəd nəzarəti prosedurlarında şəffaflığın artırılması da təmin edilib. Ümumilikdə bu və digər tədbirlərin reallaşdırılmasında məqsəd bir tərəfdən ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək, digər tərəfdən prosedurları sadələşdirilməsi gömrüklə bağlı vaxt itkisinə yol verməməkdir.

Son illər dövlət idarəçiliyinin bütün sahələrdə olduğunu gömrük orqanlarının fəaliyyətində elektron xidmətlərin geniş tətbiqi diqqət mər-

kəzindədir. E-gömrük bəyannaməsinin verilməsi xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarında həyata keçirdikləri idxal-ixrac əməliyyatları haqqında statistik məlumatın verilməsi, rüsumsuz ticarət mağazalarının təsis edilməsinə dair icazəsinin verilməsi üçün müraciətin və sənədlərin qəbulu gömrük brokeri və gömrük daşıyıcısı fəaliyyətinə lisenziyanın verilməsi onun fəaliyyətinin dayandırılması və ləğv edilməsi üçün müraciətin və sənədlərin qəbulu; gömrük və müvəqqəti saxlanma anbarlarının təsis edilməsinə lisenziyanın verilməsi "Dövlət Gömrük Komitəsinə daxil olan sorğu və məktublarını icrasının müraciət edənlər tərəfindən onlayn izləməsi" yüngül minik nəqliyyat vasitələrinin idxalı ilə bağlı gömrük ödənişlərinin hesablanması məsələləri aiddir. Bütün gömrük ödənişlərinin yalnız bank və ya plastik kart vasitəsilə həyata keçirilməsi korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirləridir. Hər hansı malı idxal və ixrac etmək üçün müraciət edən şəxslərin qəbulu ardıcılığının müəyyənləşdirilməsi üçün elektron idarəetmə sisteminin tətbiqi (elektron növbə) uğurlu tədbirlərdən biridir.

Qəbul edilən dəyişikliklərə əsasən normativ hüquqi aktlarda idxal-ixrac zamanı gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsinə cəmi 2 sənəd (nəqliyyat sənədi, bəyannamə) tələb olunur. Bununla tələb olunan sənədlərin sayı idxalda 11-dən 2-ə, ixracda isə 8-dən 2-ə endirilib. Ümumilikdə tələb olunan sənədlərin sayı 19-dan 4-dən azaldılıb.

Reallaşdırılmış mühüm yeniliklərdən biri də gömrük xidmətlərinin "ASAN XİDMƏT" vasitəsilə həyata keçirilməsidir. ASAN XİDMƏT vasitəsilə yüklərin bəyan edilməsi sahibkarların işini xeyli dərəcədə asanlaşdırır və neqativ halların qarşısını alır.

Həyata keçirilən islahatların mütərəqqi xarakteri beynəlxalq səviyyədə etiraf olunur.

Ədəbiyyat

1. www.customs.gov.az.
2. www.eco.gov.az.
3. Əliyev A. Ə. Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı. Bakı 2003.
4. Nuriyev C. Q. Gömrük hüququ. Bakı 2002.
5. Əliyev Ə. İ. Dövlətlərin gömrük işi sferasında əməkdaşlığının beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi. Bakı 2007.

A. Demirova

Reforms in the customs system

Summary

Innovative reforms in the field of custom to change philosophy of custom job create on condition to pick up speed foreign trade, increased our country transit potential and improving the ownership environment. In the custom system of Azerbaijan Republic goods that passed from state border checkpoint and electronic clearance and checked transport means measure "one window" principle and it creates condition foreign trade persons for doing checked custom and clearance so soft and quick also it carry on reducing citizen-officer theme. During doing the reforms State Custom Committee met worked with them also to give the information about news trade and business are improving and it inevitable staff and infrastructure reforms in the custom. There are some direction structure and business both structure and business.

It realises trade facilitation and application of information technologies with taking into account international experience attitude that between ownerships and custom employees is improving.

There are doing same events for example "state-custom", "custom-custom", "custom-business" and these help to serve effective application of mutual. Activity in today action of custom organization ensure with synchronise another state structure and prevent custom offenses.

Reforms in the custom system effective organization of custom business create condition to realise fastly and quickly international trade.

А. Демировой

Реформы в таможенной системе

Резюме

Изменение философии инновационных реформ в области вышивки, способствовало ускорению внешней торговли и увеличению транзитного потенциала нашей страны, чтобы улучшить предпринимательскую среду. Автоматизированная система электронного оформления и контроля в таможенной системе Азербайджанской Республики и выдаче государственной границы применение принципа «одного окна» для проверки товаров и транспортных средств с точки зрения является более благоприятной средой для участников внешней торговли для снижения

таможенного контроля. В рамках реформ представители Государственного таможенного комитета провели встречи с предпринимателями и предоставили информацию о нововведениях в таможенной системе.

Развитие торговли и бизнеса требует кадровых и инфраструктурных реформ в таможенных органах. Реформа таможенной системы осуществляется различными путями, как структурированными, так и деловыми. С учетом международного опыта внедряются методы упрощения процедур торговли и информационные технологии. Отношения между предпринимателями и таможенниками улучшаются.

Меры, принимаемые в направлении "таможенно-государственного", "таможенно-таможенного", "таможенно-делового" сотрудничества, служат эффективной организации совместной деятельности. Деятельность таможенных органов в этот день синхронизирована с другими государственными органами и обеспечивает оперативное снятие таможенных пошлин.

Эффективность таможенного дела, осуществляемого в таможенной системе, способствует легкому и быстрому осуществлению международной торговли.

Rəyçi: Vilayət Mirzəyev
İqtisad elmləri namizədi, dosent

AYTƏN BAĞIRLI
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
aytn.bgrl@gmail.com

İDARƏETMƏ UÇOTUNUN MAHİYYƏTİ VƏ ONUN MALİYYƏ UÇOTU İLƏ MÜQAYİSƏLİ XARAKTERİSTİKASI

Açar sözlər: İdarəetmə uçotu, istehsalat uçotu, mühasibatlıq, istehsal, məqsəd

Keywords: Management accounting, production accounting, accounting, production, purpose

Ключевые слова: Управленческий учет, производственный учет, учет, производство, назначение

“İdarəetmə uçotu” termin kimi ilk dəfə 1960-cı illərdə xarici ədəbiyyatlarda uçot-analitik informasiyasında menecerin tələbinin təminatı məqsədindən asılı olaraq təsdiq edilmişdi. Bu tarixə qədər isə “istehsalat uçotu” termini geniş şəkildə istifadə olunurdu. İdarəetmə uçotu uçot və idarəetmə proseslərini bir birilə əlaqələndirir. **İdarəetmə uçotu**-Hər hansı bir obyektin idarə edilməsi üçün gərəkli olan informasiyaların ölçülməsi, yazılması, sistemləşdirilməsi, eyniləşdirilməsi, ayrılması, izahı, təhlili və ötürülməsi deməkdir. Başqa sözlə desək, İdarəetmə uçotu məlumatların təyin və təqdim edilməsi, həmçinin mənasının izah olunması ilə məşğul olan idarəetmənin ayrılmaz bir hissəsidir və aşağıda göstərilən hallarda istifadə olunacaq:

1) Fəaliyyətlərin planlaşdırılması və onlara nəzarət. Misal olaraq, istehsalın planlaşdırılması məqsədlə bazar da olan tələb və nəzarət məqsədlə verilən faktiki istehsal üzrə məhsul vahidləri ilə əlaqəli informasiya.

2) Strategiyanın qurulması. Məsələn, geyim, məişət texnikası və s. kimi biznes sahələrində fəaliyyəti genişləndirmək üçün mövcud mənbələri təhlil etməklə əldə olunan informasiya.

3) Qərarqəbuletmə. Məsələn, məhsul istehsalı həcmi ilə əlaqəli qərar qəbul etmək üçün faydalı mənbələrdən əldə olunan informasiya.

4) Təşkilat və ya müəssisə barəsində informasiyanın maraqlı tərəflərə və müəssisə ilə əlaqəsi olmayan digər kənar şəxslərə təqdim olunması. Məsələn, kənar şəxslərə təşkilatın fəaliyyəti üzrə mövcud gəlirlər və gələcək biznes planları haqda informasiya.

5) Mövcud resurslardan ən səmərəli şəkildə istifadə olunması. Məsələn, çərçivə istehsalı zamanı mismar əvəzinə yapışqandan istifadə olunması kimi hər hansı bir materialın əvəzləyiciləri haqda məlumat malik olaraq məsrəfləri azaltmaq

6) İşçilərin məlumatlandırılması. Məsələn, gələcək inkişaf miqyası, ödəniş strukturuna yenidən baxılması, işçilərin işləyə və vəzifələrini artırma biləcəyi müəssisədaxilindəki yeni iş imkanları haqqında informasiyalar

7) Aktivlərin mühafizə edilməsi. Məsələn, aktivlərin işlənilib sıradan çıxması, köhnəlməsi və sığorta xərcləri haqqında informasiya.

Amerika professoru Q.N.Narrison bildirir ki, keçmişdə istehsalat uçotu şirkətlərin, firmaların və digər subyektlərin fəaliyyətində daha ön planda olmuş idarəetmə uçotu nisbətən arxa planda qalmışdır. Lakin sonralar o, uçot sistemində ən vacib mövqelərdən birini tutmuş, müəssisələrin idarə olunmasında lazımlı olan müxtəlif məlumatları təqdim etdiyindən daxili mühasibat sistemini özündə birləşdirmişdir. Amerikanın mühasiblər assosiasiyası idarəetmə uçotunu əvvəlcədən nəzərdə tutulan məqsədin yerinə yetirilməsi və heyata keçirilməsi üçün lazımi qərarın qəbul edilməsini təmin edən planların tətbiqində təşkilata və ya müəssisəyə kömək edən təcrübəvi üsul və anlayışların məcmusu kimi qəbul edir. Xarici iqtisadçılar (Q.Anderson, B.Nidlz) idarəetmə uçotunun vacibliyini təhlilinin kommunikasiyası və məsrəflərin uçotu, həmçinin, daxili təsərrüfat vahidlərinin idarəetmə uçotu kimi qiymətləndirirlər. Onlar istehsalat uçotunun idarəetmə uçotunun tərkib hissəsi olduğunu qeyd edirlər.

İdarəetmə uçotunun mahiyyəti Aydınır ki, səmərəli və ətraflı qərar qəbul etməyin mühüm şərtlərindən biri – müvafiq informasiya təminatının mövcud olmasıdır. Son əsrin dünya təcrübəsi sübut edir ki, kəskin və güclü rəqabət şəraitində «sağ qalmağın», dayanıqlı və sabit inkişafı təmin etməyin vacib şərtlərindən biri hər bir müəssisədə, şirkətdə rəşional quruluşa malik idarəetmə uçotunun yaradılmasıdır. Onun əsas vəzifəsi menecerlər, rəhbərlər, eləcə də qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə və funksiyasına malik olan digər işçilər üçün informasiya nümayiş etdirməkdir. Qərarların qəbul etməzdən əvvəl onların maliyyə aspektləri geniş şəkildə nəzərdən keçirilməli, xərclər və nəticələr ilkin olaraq müqayisə edilməlidir. Qərarlar qəbul edərkən bütün alternativ versiyaların və variantların kritik təhlilini aparmaq vacibdir. İdarəetmə qərarları öz formasına, məzmununa, növlərinə, məqsədlərinə, müddətinə və s. Xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif olduğu üçün informasiyanın da müxtəlif olması lazımdır. Digər sözlə, müxtəlif məqsədlər üçün müxtəlif informasiya formalaşdırılmalıdır. Ümumiyyətlə idarəetmə uçotu elə bir uçot növüdür ki, onun vasitəsilə informasiyalar yığılır, emal edilir və informasiya şəklində salınaraq qərarların qəbul edilməsi üçün istifadə olunur. Lakin güclü informasiya axınından istifadə edib, qərarlar qəbul etməkdən ötrü həmin informasiyanın formalaşdırılmasının ümumi prinsiplərini, qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün ondan nəcür istifadə etməyin metodlarını, metodikasını bilmək və dərindən mənimsəmək lazımdır.

Belə ki, İ.U. nəzarət, planlaşdırma, təhlil və idarəetmə qərarının qəbul olunması məqsədilə tədavül və istehsal xərcləri haqqında rəhbərlik

üçün vacib olan analitik,operativ və maliyyə informasiyalarının formalaşdırılması prosesini əks etdirir. İstehsalat uçotu isə istehsal məsrəfləri haqqında olan sistemləşdirilmiş informasiyaların qeydiyyatata alınması,-toplanması,işlənilməsi və məhsulun istehsal maya dəyərinin kalkulyasiyası üçün təqdim olunması prosesinin özündə əks etdirir.

Qərb ölkələrindəki təşkilatlarda idarəetmə uçotu sisteminin təşkil olunması tamlıqla müəssisə rəhbərliyinin konsepsiyasından asılıdır və kommersiya sirri hesab olunur.Buna görə də, idarəetmə uçotunun hər hansı bir vahid sistemi haqda,xüsusən də onun ölkə müəssisələrinin uçotu maliyyəsindən danışmaq qeyri mümkündür.

Beynəlxalq təcrübədə **idarəetmə uçotu** sistemi 2 əsas üzvrə təsnifləşdirilir:

1)Xərclər uçotunun operativliyi səviyyəsinə görə

2)Xərclərin tam əks etdirilməsinə görə

Birinci halda faktiki və standart xərclər uçotu sistemləri bir – birindən fərqləndirilir.Xərclərin əks etdirilməsi səviyyəsinə görə, tam xərclərin uçotu sistemi və hissə ilə xərclərin uçotu sistemləri də fərqləndirilir.

Bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin mühasibat uçotu sistemlərinin təşkilində əsas xüsusiyyətlərin öyrənilməsi belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, əksər xarici şirkətlərdə mühasibat uçotu 2 sistemə-idarəetmə və maliyyə uçotuna bölünür.

Maliyyə uçotu əsasən hesabat alıb özünün digər firmalarla münasibətinə aid qərar verən kənar istifadəçilərə istiqamətləndirilir.İdarəetmə uçotu hər şeydən qabaq təsərrüfatdaxili məsələlərin idarəsinə aid qərarlar qəbul etmək üçün istehsal prosesləri və onların nəticələri haqqında rəhbərliyi lazımi informasiyalarla təmin edir.İdarəetmə qərarlarının effektivliyi rəhbərlik tərəfindən alınan analitik-uçot informasiyalarının vaxtında,dəqiq və tam olmasından asılıdır.Məhz bu səbəbdən də ,ölkə bazar iqtisadiyyatına keçdikdə idarəetmə uçotunun optimal sistemini təşkil etməyə real imkan yaranır.

İdarəetmə uçotunun düzgün təşkil edilməsi üçün onun maliyyə uçotu ilə müqayisəli xarakteristikası çox böyük əhəmmiyətə malikdir.Mühasibat uçotu haqqında müasir ədəbiyyatlarda idarəetmə və maliyyə uçotunun müqayisəli xarakteristikasına geniş yer verilir.Bu zaman aparılan araşdırmalar göstərir ki, bəzi müəlliflər onlar arasında 6, bəziləri isə 7 fərqi olmasını qeyd edirlər.Amerika alimləri R.Entoni,D.Risa və digərlərinin əsərlərindəidarəetmə uçotunun maliyyə uçotundan daha çox, yəni 12 əsas fərqi olmasını nəticəsinə gəlmişdir.Onları ümumi şəkildə aşağıdakı cədvəldə qeyd edək:

Müqayisə sahəsi	İdarəetmə uçuotu	Maliyyə uçuotu
1.Uçuotun mütləq aparılması	Müdiriyyətin qərarı ilə	Ölkənin qanunlarına əsasən tələb olunur.
2.Uçuotun məqsədi	Planlaşma,xüsusi idarəetmə və nəzarət işində müdiriyyətə köməklik göstərmək	Maliyyə sənədlərinin təşkilatın istifadəçiləri üçün tərtib edilməsi
3.Bazis strukturu	İnformasiyanın istifadə məqsədindən asılı olaraq müxtəlif struktur	Bir əsas bərabərlik: Aktiv=Öhdəlik+Sahibkarın kapitalı
4.İnformasiyadan istifadə edənlər	Üzvləri məlum olan,nisbətən az qrup istifadə edənlər	Üzvləri əsasən məlum olmayan,çox qrup istifadə edənlər.
5.İnformasiyanın dəqiq səviyyəsi	Xeyli təqribi qiymətləndirmə	Yox olmayan sayda təqribi qiymətləndirmə
6.Hesabın tezliyi	Qarşıya qoyulan vəzifədən asılı olaraq aylıq və ya həftəlik	Rüblük və illik
7.İnformasiyanın ifadə növü	Həm natural həm də pul ifadəsində informasiya	Əsasən pul ifadəsində
8.İşin əsas vəziyyəti	İdarəedənə lazım olan hərşey	Uçuotun ümumi qəbul edilmiş prinsipi
9.Vaxtına görə bağlanma	“Tarixi” xarakterli informasiyalarla yanaşı gələcəyin qiymətləndirilməsi və planlaşdırılması	“Tarixi xarakter”
10.Hesabatın təqdim olunma müddəti	Hasabat dövrü qurtaran kimi	Bir neçə həftə vəya ay gecikdirməklə
11.Hesabatın obyektı	Məsuliyyət mərkəzləri	Təşkilat üzrə bütövlükdə
12.Məsuliyyət səviyyəsi	Faktiki olaraq heç bir şey	Qanunla nəzərdə tutulan səviyyədə

İdarəetmə və maliyyə mühasibatlığı arasında olan qarşılıqlı iqtisadi əlaqə xüsusi əksətdirici hesablardan istifadə etməklə nail olunur.Bu hesablər dövrün əvvəlinə və axırına olan ehtiyatların qalıqlarını,müəyyən dövr

ərzində çəkilən xərclər və satışdan olan gəlirləri maliyyə mühasibatlığından idarəetməyə aid etmək üçün nəzərdə tutulur. Nəticədə “xərclər-buraxılış” metodundan istifadəyə əsaslanan mühasibatlıq təsərrüfat əməliyyatlarının hesablarda əks etdirilməsinin dördqat prinsipini tətbiq edir.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

1. Abbasov Q.Ə. Məhsul istehsalına məsrəflərin mühasibat uçotu. Maliyyə və uçot
2. Aksenenko A.F. Uçot və analiz. M. Ekonomika
3. Bayramov Z.Z. Mühasibat uçotunun informasiya sisteminin bazar münasibətlərinə uyğunlaşdırılması istiqamətləri Maliyyə və uçot
4. Əliyev V.Ç., Babayev Ə.Ə. Mühasibat uçotu
5. İsayev V.İ., Abbasov Q.Ə., Hacıyeva M.Ç. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi. Bakı
6. Unec/E-kitabxana İdarəetmə uçotunun nəzəri əsasları
7. Qasimov S.M. İdarəetmə uçotu-mühasibat uçotunun əsas elementidir. Maliyyə və uçot
8. Qasimov S.M. İstehsala məsrəflərin təsnifatı və onun təkmilləşdirilməsinin bəzi məsələləri. Maliyyə və uçot
9. İdarəetmə uçotu-ACCA F2-Azərbaycanca
10. bbu.edu.az

Rus dilində:

1. Аббасов Г.О. Учет производственных затрат. Финансы и учет
2. Аксененко А.Ф. Бухгалтерский учет и анализ. М. Экономика
3. Байрамов З.З. Адаптация бухгалтерской информационной системы к рыночным отношениям Финансы и учет
4. Алиев В.В., Бабаев А.А. бухгалтерский учет
5. Исаев В.И., Аббасов Г.А., Гаджиева М.С. Теория бухгалтерского учета
6. Теоретические основы управления / Электронная библиотека управленческого учета
7. Касымов С.М. Управленческий учет является ключевым элементом бухгалтерского учета.
8. Гасымов С.М. Некоторые аспекты себестоимости продукции и ее улучшение. Финансы и учет
9. Управленческий учет - ACCA F2-Azərbaycanca
10. bbu.edu.az

The essence of management accounting and its comparative characteristics with its financial records

Summary

In general, management accounting is a form of accounting that collects, processes and processes information and makes decisions is used for. Managerial accounting is the enterprise's management management system is considered an integral part.

At this time, strong information is used. Thus, making decisions the general principles of the formulation of this information, the methodology for using it to achieve its goals know and deeply absorb it. The article describes the history, essence, tasks, classification, financial characteristics of the management accounting (differences and similarities), management accounting rules, application directions and so on. It also reflects the nature of management accounting, accounting and the role of companies in accounting policies. In general, the article allows us to get familiar with some aspects of management accounting.

The Accountant's work in management accounting is confidential, narrow-minded, and technology character. Controls are strong communications over a large number of questions he uses a wide range of different information received from his accountant in contrast to the new management requirements. The accountant's job is fairly conservative and, in many cases, the standard documents (standards) regulated. Specific terminology in accountancy, preparation of reports, accounting registers filling is superior.

А. Багирли

Сущность управленческого учета и его сравнительная характеристика с его финансовыми записями

Резюме

В целом, управленческий учет - это форма учета, которая собирает, обрабатывает и обрабатывает информацию, а также принимает решения. Управленческий учет - это система управления предприятием, которая считается неотъемлемой частью. В настоящее время используется сильная информация. Таким образом, при принятии решений общие принципы формирования этой информации, методология ее использования для достижения поставленных целей знают и глубоко усваивают ее. В статье описываются история, сущность, задачи, классификация, финансовые характеристики управленческого учета (различия и сходства), правила управленческого учета, направления применения и т. Д. Он также отражает характер управленческого учета, учета и роль компаний в учетной политике. В целом статья позволяет нам ознакомиться с некоторыми аспектами управленческого учета. Работа бухгалтера в области управленческого учета носит конфиденциальный, ограниченный и технологический характер. Контролирует сильную коммуникацию по большому количеству вопросов, он использует широкий спектр различной информации, получаемой от его бухгалтера в отличие от новых требований к управлению. Работа бухгалтера достаточно консервативна и во многих случаях регламентирована нормативными документами (стандартами). Конкретная терминология в бухгалтерском учете, подготовке отчетов, заполнении учетных регистров выше.

Rəyüci: : Naciyev Hafis Əhməd oğlu

TEYMUR ASGEROV
AMEA İqtisadiyyat İnstitutu
teymurasgerov@yahoo.com

BİRBAŞA XARICI İNVESTİSIYALARIN İQTISADI ARTIMA TƏSİRİNİN EKONOMETRİK ÜSULLARLA QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: Birbaşa Xarici İnvestisiyalar (BXİ), Ümum Daxili Məhsul (ÜDM) ARDL kointeqrasiya testi, iqtisadi artım

Key words: Foreign Direct Investment (FDI), Gross Domestic Product (GDP), ARDL cointegration test, economic growth

Ключевые слова: Прямые Иностранные Инвестиции (ПИИ), Валовой Внутренний Продукт (ВВП), ARDL коинтеграционный тест, экономический рост

1. Giriş

Dünyada qloballaşma dalğaları ölkələr arasındakı sərhədləri aradan qaldırmış və ölkələrin dünyaya inteqrasiya etməsini zəruri hala gətirib çıxarmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ) iqtisadi inkişaf mərhələlərində sərmayə çatışmazlığı problemi ilə üz-üzə qalarkən, inkişaf etmiş ölkələr (İEO) bu sahədə daha çox sərmayəni əlində cəmləşdirməsi dünya iqtisadiyyatında sərmayə bölgüsünün bərabər bölünməməsi vəziyyətinə gətirib çıxarmışdır. Qloballaşma proseslərinin dərinləşməsi, iqtisadi və ticarət siyasətlərindəki sərbəstləşmə və dünya ölkələri arasındakı inteqrasiya ölkələr arasında sərmayənin sərbəst hərəkətini gündəmə gətirmiş, xüsusilə, sərmayə çatışmazlığı ilə üzləşən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün Birbaşa xarici investisiyalar sərmayə çatışmazlığını aradan qaldırmaq üçün zəruri hala çevrilmişdir.

Birbaşa xarici investisiyalar bir ölkədə bir firmanı satın almaq və ya yeni yaradılan bir firmanın maliyyə ehtiyacını qarşılamaq, ya da mövcud bir firmanın maliyyə ehtiyatlarını artırmaq yolu ilə mənşə ölkədə olan firmalar tərəfindən ev sahibi ölkədəki firmalara qoyulan və özü ilə birlikdə texnologiya, idarəetmə metodu və nəzarət səlahiyyətini gətirən investisiyalardır.

Ölkələrin inkişafında və böyüməsində şübhəsiz ki, xarici investisiyaların böyük əhəmiyyəti var. Sərmayə çatışmazlığı olan ölkədə investisiya səviyyəsinin aşağı olması, ölkələrin inkişafına, digər ölkələrlə rəqabət etmə qabiliyyətinə və əhalinin həyat səviyyəsinə və rifahına mənfi təsir göstərir. Buna görə də, investisiya qoyaraq inkişafa nail olmaq üçün yerli yığımın olması vacibdir. Lakin, yığımın yetərli olmaması ölkələrin sərmayəyə olan ehtiyacını ya

borclanma ya da birbaşa xarici investisiyalar cəlb etməklə aradan qaldıra bilirlər. Xüsusilə, İEOÖ-də yerli yığımın az olması və xarici borclanmanın çox olması birbaşa xarici investisiyaların əhəmiyyətini daha da artırır.

Müasir dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarının iqtisadi artımını investisiyalar olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Ölkələr və transmilli şirkətlər daha yüksək gəlir əldə etmək üçün vəsaitlərini digər ölkələrin iqtisadiyyatlarına investisiya şəklində yatırır. Bununla da cəmləşdirilmiş sərbəst kapitalın səmərəli istifadəsi ilə eyni zamanda ölkələrin iqtisadi inkişafına da təkan verirlər. Müasir dövrdə dünya ölkələri rəqabətqabiliyyətli təsərrüfat sisteminin yaradılması, mövcud olan strukturun təkmilləşdirilməsi, güclü infrastrukturun yaradılması, kapitalın diversifikasiyası və səmərəli istifadəsi üçün xarici investisiyalardan geniş istifadə edirlər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkə qanunvericiliyinə zidd olmayan investisiya fəaliyyəti növlərindən biri də xarici investisiyalardır. Ölkələrin mövcud yığımları ilə yatıra biləcəkləri investisiyalar məhdud, yerli qənaətlərin meydana gətirdiyi ehtiyatlar yetərsiz olduğu zaman, lazım olan vəsait ehtiyacını xarici ölkələrdən cəlb olunan kapitallarla qarşılır [2, s. 69].

Xarici investisiyalar ümumi olaraq bir ölkənin qarşılığını sonradan ödəmək üzrə xarici mənbələrdən əldə etdiyi və iqtisadiyyatın inkişafına təsir edəcəyi maliyyə və ya texniki ehtiyatlar formasında təyin oluna bilər. Xarici investisiyalar bir ölkənin sabit sərmayə stokunun artması, texnologiya və idarəçilik bilgisinin inkişafı, məşğulluğu və rəqabət qabiliyyətinin artırması, tədiyyə balansı açığı azaltması, daxili bazara dinamizm gətirməsi, ixtisaslı kadr və idarəçi açığının aradan qaldırılması istiqamətində ölkə iqtisadiyyatına öz tövhesini verir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin (İEOÖ) iqtisadi artımı və inkişafına müsbət təsirləri olduğu üçün xarici investisiyalara meyilli siyasət yeridirlər. Xarici investisiyalar yalnız yatırıldığı ölkədə deyil, həmçinin investisiyanı qoyan ölkəyə də müxtəlif üstünlüklər təmin edir.

Xarici investisiyalar pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar, əmlak hüququ, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı gəlir əldə etmək məqsədilə cəlb edilmiş ölkə ərazisində yerləşdirilən sərbəst maliyyə vəsaitləridir.

Ev sahibi ölkə (host country) – xarici investisiyaların gəldiyi və yerləşdirildiyi ölkədir.

Mənşə ölkə (home country) – xarici investisiyanı qoyan ölkədir.

Beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsinin təməli David Rikardonun “Nisbi Üstünlüklər” nəzəriyyəsinə dayanır. Bu nəzəriyyəyə görə bir məhsul hansı ölkədə digərinə nisbətən daha ucuz başa gəlsə, həmin məhsulu o ölkə istehsal etməlidir. Bildiyimiz kimi, İEOÖ-in əksəriyyətində ucuz işçi qüvvəsi, təbii ehtiyatlar, geniş daxili bazar olduğu halda maliyyə ehtiyatları çatışmazlığından dolayı bu ölkələr əllərindəki ehtiyatlardan istifadə edə bilmirlər. Bu baxımdan qeyd olunan ölkələrdə birbaşa xarici investisiyalara çox ehtiyac

vardır. Xarici investorlar isə İEOÖ-in belə nisbi üstünlüklərini dəyərləndirərək, həmin ölkələrə birbaşa investisiyalar qoyurlar. Təbii ki, bu da həmin ölkələrin siyasi, hüquqi, iqtisadi, mədəni və s. şəraitlərindən asılıdır.

Birbaşa xarici investisiyalar iqtisadi artımın bir parçasıdır, ölkənin milli gəlirinin artması iqtisadi artımın davamlılığını təmin edir. Birbaşa xarici investisiyaların artırılması ixracatı artırır, ölkəyə xarici valyuta girişini artırır.

2. Ədəbiyyat xülasəsi

Bugünkü qloballaşan dünyada İEOÖ və keçid dövrü yaşayan ölkələrdə iqtisadi artımı təmin etmək üçün əsas amillərdən biri birbaşa xarici investisiyalardır. Birbaşa xarici investisiyalar İEOÖ-də xarici maliyyələşdirmənin ən böyük mənbəyidir [2, s. 18]. Elə buna görə də, bir çox iqtisadçılar birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi artıma təsirinə dair bir sıra fikirlər irəli sürərək araşdırmalar aparmışlar. Bunların içərisindən aşağıda adları çəkilən iqtisadçıları qeyd etmək mümkündür.

Hsiao və Şen 23 İEOÖ-nin iqtisadiyyatlarını təhlil edərək ev sahibi ölkəni ÜDM-si ilə birbaşa xarici investisiyalar arasında qarşılıqlı əlaqə olduğunu təsbit etmişdir. Belə ki, birbaşa xarici investisiyaların 1% artması ÜDM-nin 0,048%, uzun müddətli dövrdə isə 7,54% artımına səbəb olmuşdur. Həmçinin, ÜDM-dəki 1%-lik artımı qısa dövrdə birbaşa xarici investisiyalarda 2,11%, uzun dövrdə isə 34%-lik artımına gətirib çıxarmışdır [10, s. 13-79].

Həmçinin Aljaro və Charlton da bu sahədə apardıqları araşdırmalarında birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi artıma müsbət təsiri olduğunu müəyyən etmişdir. Belə ki, onlar 19 sektor üçün 1990-2001-ci illəri əhatə edən OECD ölkələrindəki sektorlardakı məlumatlara əsasən birbaşa xarici investisiyalar ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqənin panel veri analizi ilə incələmiş və bu qənaətə gəlmişlərdir [7].

Erçakar və Yılgör İEOÖ arasından seçdikləri 19 ölkənin 1980-2005-ci illəri əhatə edən birbaşa xarici investisiya və ÜDM məlumatlarını uzun dövr üçün əlaqəsini araşdırmışlar. Panel vahid kök testləri ilə gördükləri işlərin də birbaşa xarici investisiyalarla ÜDM arasında əlaqənin sabit olduğu görülmüşdür. Panel kointeqrasiya testi ilə məsələyə baxdıqda isə dayışənlər arasında düz mütənasibliyin olduğunu müəyyən edilmişdir [4].

Azman-saini və lav ve Ahmad isə birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi artıma təsirini reqresiya modeli ilə araşdırmışlar. Belə qərar almışlar ki, birbaşa xarici investisiyalar ilə iqtisadi artım arasında düz mütənasiblik əlaqəsi var [9, s. 211-2013].

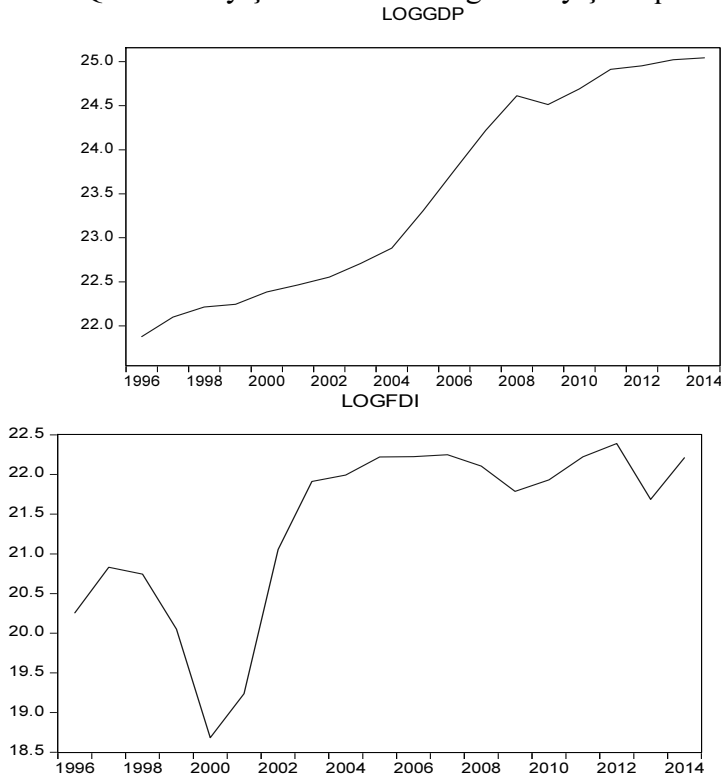
Azərbaycanda isə Mələhət Orucova 2000-2010-cu illəri əhatə edən ekonometrik model qurmuşdur. O öz modelində birbaşa xarici investisiyalara təsir edən dayışənləri istehlak zənbilinin indeksi, neftin dünya bazarındakı

qiyməti və mənfəət vergisi olaraq təyin etmişdir. Göstərmişdir ki, qeyd olunan dəyişənlər birbaşa xarici investisiyaları 77,9% izah edir. Müəllif həmçinin, birbaşa xarici investisiyalar və onun 1 gecikməsinin ÜDM-yə necə təsir etdiyini araşdırmışdır. Araşdırmanın nəticəsinə görə, Azərbaycanda birbaşa xarici investisiyalar ÜDM-ni 98% izah edir [1, s. 86-94].

3. Statistik verilənlər

Bu mərhələdə modelə daxil olan dəyişənlər üzrə statistik məlumatlar toplanaraq, müvafiq ekonometrik metod vasitəsilə reqressiya əmsalları qiymətləndirilmişdir. Qiymətləndirmədə 1996-2014-cü illəri əhatə edən statistik məlumatlar istifadə olunmuşdur. İstifadə edilən statistik məlumatlar Dünya Bankının məlumatlarına əsaslanmışdır. Məlumatlar cari qiymətlərlə dollar şəklində ifadə olunmuş və modelə daxil edilmişdir.

Qrafik 1 dəyişənlərin zamana görə dəyişmə qrafikləri.



Mənbə: “Eviews 9” proqram paketi vasitəsilə aparılmış hesablamaların nəticələri

Qrafiklərdən görüldüyü kimi, ÜDM zamandan aslıdır, yəni zaman keçdikcə ÜDM də də uyğun olaraq bir artım baş vermişdir, 2008-ci ildə isə

bir sınıma baş vermişdir, bunun səbəbi həmin illərdə dünya qlobal maliyyə böhranının başlanmasıdır. Ümumilikdə baxanda ÜDM-nin zamandan bu cür asılı olması onun qeyri stasionar olmasından xəbər verir ki, bu da onun modelə daxil edilə bilməməsi deməkdir, dəyişənlərinin sayının az olması bu cür problemi ortaya çıxarır. Lakin verilənlərə uzun müddətli dövr üçün baxıldıqda zamandan asılı olmadığı, stasionar olduğu məlum olur.

4.Nəzəri çərçivə

Aparılan tədqiqat işinin bu hissəsində birbaşa xarici investisiyaların ÜDM-yə necə təsir etdiyi araşdırılmışdır. ÜDM-nin t zamandakı qiymətinə birbaşa xarici investisiyaların t zamandakı qiyməti təsir edir, buna görə də, məhz bu dəyişən modelə daxil edilmişdir. Dünya Bankının statistik məlumatları belə bir analizin aparılmasını daha da asanlaşdırmışdır..

Tədqiqat obyektinə dair modelləşdirmənin tətbiqi üçün istifadə edəcəyimiz ekonometrik metodologiya aşağıdakı kimidir.

Qoyulan hipotezin stoxastik tənlik şəklində verilməsi və bura daxil olan dəyişənlərin işarəsi haqqında ilkin nəzəri gözləntilər müəyyənləşdirilmişdir. Lakin modeli qurarkən nəzərə almaq lazımdır ki, dəyişənlərin loqarifimlənməsi əsas dəyişənin neçə faiz dəyişdiyi zaman asılı dəyişən neçə faiz dəyişdiyini göstərir. Aparılan tədqiqatda dəyişənlər loqarifimlənərək model qurulmuşdur. Hipotezə əsasən reqressiya tənliyi aşağıdakı şəkildə formaləşdirilmişdir.

$$\log \text{GDP} = \log f(\text{FDI})$$

Bu asılılığı daha konkret formada logarifmik şəkildə aşağıdakı kimi qeyd oluna bilər.

$$\log \text{GDP} = c + a * \log \text{FDI}$$

Burada:

GDP – t zamanda Ümum Daxili Məhsulun həcmi

FDI - t zamanda ölkəyə qoyulan birbaşa xarici investisiyalar

a – meyillilik əmsalı

c – isə sabit (avtonom) həddir.

5.Metodologiya

Həm əsas, həm də asılı dəyişən Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS unite root test) stasionarlıq testi vasitəsilə I(0) dərəcəindən test edilmişdir. Tədqiqat işində ekonometrik modelin əmsalları ARDL kointeqrasiya üsulu ilə müəyyən edilmişdir.

5.1. Stasionarlığın yoxlanılması

Əsas və asılı dəyişənlərin hər biri zaman sıraları olduğu üçün onların stasionarlığını test etmək mühüm əhəmiyyətə malikdir. Modelə daxil edilmiş dəyişənlərin verilmiş dövrdə zamandan asılılığı olarsa, bu onların stasionarlığının pozulması anlamına gəlir. Həm əsas, həm də asılı dəyişən Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS unite root test) stasionarlıq testi vasitəsilə $I(0)$ derecesindən test edilmişdir. Bu stasionarlıq testinə görə alınan statistik qiymət verilən üç kritik qiymətin hər birindən kiçik olduğu zaman əhəmiyyətlidir. Bu isə deməyə imkan verir ki biz modelin qurulmasında bu verilənlərdən istifadə edə bilərik. Cədvəl 1-ə diqqət yetirsək görərik ki, hər iki dəyişənin statistik qiyməti 1,5,10% əhəmiyyətlilik səviyyəsi kritik qiymətlərindən kiçikdir. Bu da onu göstərir ki, dəyişənlərdə vahid kök problemi yoxdur.

5.2. Dəyişənlərin ARDL metodu ilə qiymətləndirilməsi

Regressiya modeli ARDL ilə qiymətləndirilmiş və aşağıdakı kimi interpretasiya edilmişdir. Daxil edilmiş dəyişənlər arasında uzunmüddətli əlaqəni müəyyənləşdirmək üçün 1999-cu ildə Pesaran və Shin tərəfindən təklif edilmiş və 2001-ci ildə Pesaran və digərləri tərəfindən genişləndirilmiş Gecikməsi Paylanmış Avtoregressiv Modelə Məhdudiyyət Testi (ARDLBT) yanaşmasından istifadə olunmuşdur. ARDLBT yanaşması şərti Məhdudiyyətsiz Xəta Korreksiya Modeli (UECM) altında dəyişənlərin gecikmə səviyyələrinin əhəmiyyətliliyini test edir. ARDL yanaşması digər metodlarla müqayisədə bir sıra üstün cəhətlərə malikdir: ilk növbədə regressorların sırf $I(0)$ və $I(1)$ və ya qarşılıqlı kointeqrasiya olunan olmasından asılı olmayaraq tətbiq etmək mümkündür. Həmçinin, müşahidə sayı kiçik olan modellər üçün bu yanaşma daha adekvat nəticələr verir. Belə ki, 1999-cu ildə Pesaran və Shin tərəfindən tərtib edilən ARDL yanaşmasının kiçik nümunə üçün xassələri Johansen və Juseliusun kointeqrasiya metodundan daha etibarlıdır.

Hesablanmış F-statistika iki dəst kritik qiymətlərlə müqayisə olunur, bu kritik qiymətlər Pesaran və digərləri tərəfindən 2001-ci ildə hazırlanmış və bir dəst kritik F-statistika qiymətləri bütün dəyişənlərin $I(0)$ olduğu halda tətbiq edilirsə, ikinci dəst bütün dəyişənlər $I(1)$ olduğu zaman tətbiq edilir. Əgər hesablanmış F-statistika kritik qiymətin yuxarı sərhədini aşarsa bu zaman sıfır hipotezi rədd edilir, əks halda, yəni aşağı sərhəddən də aşağı qiymət alırsa bu zaman alternativ H_1 rədd edilir, yəni dəyişənlər arasında kointeqrasiya əlaqəsi yoxdur. Hesablanmış F qiyməti iki sərhəd arasında qiymət alarsa bu zaman dəqiq qərar vermək mümkün olmur, qəbul edilən qərar şəraitdən asılı olaraq dəyişir.

Bu hesablamaların əllə aparılması xeyli vaxt tələb etdiyindən, dəyişənlər “ Eviews 9” proqram paketi vasitəsilə qiymətləndirilmişdir. Cədvəl 3-də modelin parametrləri, etibarlılıq testləri, modelin təhlilinə dair vacib olan digər meyarlar göstərilmişdir.

Cədvəl: 3. Reqresiya təhlilinin nəticələri

R-squared	0.991290	Mean dependent var	23.67651
Adjusted R-squared	0.987331	S.D. dependent var	1.118799
S.E. of regression	0.125930	Akaike info criterion	1.035624
Sum squared resid	0.174441	Schwarz criterion	0.741549
Log likelihood	14.80281	Hannan-Quinn criter.	1.006393
F-statistic	250.3801	Durbin-Watson stat	1.962799
Prob(F-statistic)	0.000000		

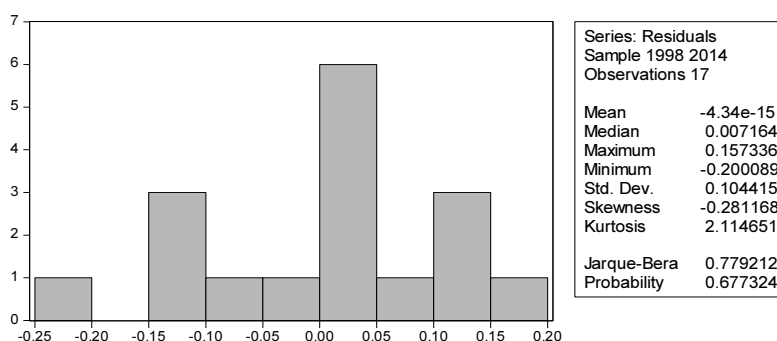
Mənbə: “Eviews 9” proqram paketi vasitəsilə aparılmış hesablamaların nəticələri

İlkin təhlilin nəticələrinə əsas dəqiqləşdirilmiş R^2 əmsalının (0,991290) kifayət qədər 1-ə yaxın olması və Durbin-Watson əmsalının (1,962799) olması aldığımız proqnoz rəqəmlərinin 2-yə kifayət qədər yaxın olması aldığımız proqnoz rəqəmlərinin reallığı kifayət qədər əks edirəcəyini göstərir. Onu da qeyd edək ki, R^2 əmsalının 0,99 olması onu göstərir ki, əsas dəyişən aslı dəyişəni 99% izah edir. Yəni Ümum daxili məhsul 99% birbaşa xarici investisiyalardan asılıdır. Həmçinin Cədvəl 3-də təsvir edilən F-statistika qoymətinin 5%-dən kiçik olması Birbaşa xarici investisiyalar ilə ÜDM dəyişənlərinin birlikdə statistik əhəmiyyətliyə malik olmasını göstərir. Dəqiqləşdirilmiş determinasiya əmsalının 98,7% olması izahedici dəyişənlərin asılı dəyişəni izah etmə səviyyəsini göstərir və bu əmsal nümunə sayının az olmasına baxmayaraq determinasiya əmsalına ($R^2=99\%$) çox yaxındır.

5.3.Qalıqların test edilməsi

Ekonometrik təhlildə vacib şərtlərdən biri də qalıqların normal paylanması ödənilməsi şərtidir. Bura qalıqların paylanması normal test, Jarque-Bera əmsalı, qalıqların histqramını aid etmək olar

Qrafik 5.3. Qalıqların normallıq testi.



Mənbə: “Eviews 9” proqram paketi vasitəsilə aparılmış hesablamaların nəticələri.

Qrafik 5.3.-ə diqqət yetirildiyi zaman görmək mümkündür ki, qalıqların paylanması normallığa kifayət qədər yaxındır. P qiymətinin 5%-dən böyük olması (0,677324), həmçinin Jarque-Bera əmsalının (0,779212) olması qalıqların paylanmasının normallıq şərtinin pozulmadığından xəbər verir.

Daha sonra ekonometrik təhlilin aparılmasında vacib şərt olan heteroskidastikliyin yoxlanılması testini həyata keçirə bilərik. Burada əsasən White testinin nəticələri diqqətə alınmışdır. “Eviews 9” proqram paketi vasitəsilə aparılmış hesablamaların nəticələrinə görə chi-kvadratı əmsalının 5%-dən böyükdür. Bu o deməkdir ki, heteroskidastiklik testinin nəticələri qəbul ediləndir.

Diğər mühüm ekonometrik testlərdən biri də model qəlibinin düzgün seçilməsinin tədqiq edilməsi testidir. Burada əsas Ramsey-Reset tesinə nəzər yetirmək lazımdır.

Ramsey-Reset testinin nəticələri 5%-dən böyükdür. Bu o deməkdir ki, modelin qurulması üçün düzgün qəlib seçilmişdir.

Bounds kointeqrasiya testinin nəticələrinə görə tənlik üçün hesablanmış F-statistika qiymətləri 5% əhəmiyyətlik səviyyəsində kritik dəyərlərdən böyükdür. Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, 5% əhəmiyyətlik səviyyəsində sıfır hipotezi olan kointeqrasiyanın olmaması rədd edilir və belə qənaətə gəlinir ki, Birbaşa xarici investisiyalar ilə ÜDM arasında uzunmüddətli dövr əlaqəsi mövcuddur.

Tənliklərin qalıqlarının avtokorelyasiyaya malik olub-olmadığını Breusch-Godfrey LM testi vasitəsilə test edilmişdir. Modelin qalıqlarının avtokorelyasiya testinin nəticələrinə əsasən H_0 hipotezi tənliyin qalıqları arasında avtokorelyasiya əlaqəsinin olmamasını, H_1 hipotezi isə qalıqlar arasında avtokorelyasiya əlaqəsinin olmasını ifadə edir. P qiymətinin 5%-dən böyük olması H_0 hipotezinin qəbul edilməsi anlamını verir, yəni qalıqlar arasında avtokorelyasiya əlaqəsi yoxdur.

6. Nəticə

İndi isə $\log\text{GDP} = c + a * \log\text{FDİ}$ tənliyindən alınan nəticələri analiz edə bilərik. Tənliyə fiktiv dəyişən əmsal olaraq (D2008) əmsalı daxil edilmişdir. Bu fiktiv dəyişəni daxil etdikdən sonra qurulan modeldə asılı dəyişən olan ($\log\text{GDP}$)-nin hərəkət trendini yaxşı izah etdiyi müəyyən olunmuşdur. ARDL metodu ilə qiymətləndirmənin nəticələrinə əsasən tənliyi ümumi şəkildə aşağıdakı kimi göstərə bilərik.

$$\log\text{GDP} = 1,4146 + 1,2105 * \log\text{FDİ} - 1,1259 * \text{D2008}$$

Eviews 9” proqram paketinin verdiyi nəticələrə görə əsas dəyişən olan birbaşa xarici investisiyalar (FDİ) T-statistik qiyməti (2,240492) T_{kritik} qiymətdən böyük olması və müvafiq olaraq p qiymətinin (0,0467) 0,05-dən kiçik olması bu modeli qəbul edilən edir. Modeldən alınan nəticəyə görə birbaşa xarici investisiyaların artımında baş verən 1%-lik artım ÜDM-ni 1,21% artırır.

Aparılan analiz göstərir ki, Birbaşa xarici investisiyalar həm iqtisadi artıma, müsbət təsir edir.

7. Təkliflər

BXİ-nin bir sıra üstün cəhətlərini nəzərə alaraq bu istiqamətdə aşağıdakı təkliflər verilmişdir.

- Sənaye sahəsinə BXİ-nin cəlb edilməsi istiqamətində daha çox aztullantılı və tullantısız sənaye texnologiyalarının tətbiqinə,
- Yüksək texnoloji, elm tutumlu məhsulların istehsalına,
- Xidmət sahələrinin, o cümlədən turizm, rabitə sahələrinin müasirləşdirilməsinə, həmin sahələr üzrə ixtisaslı kadrların yetişdirilməsinə,
- Peşə təhsilinin təşkilinə,
- İstifadəsi başa çatmış avadanlıqlarla fəaliyyətini davam etdirən sənaye istehsal sahələrinə,
- Köhnə inzibati sistemdən qalma istehsal və xidmət sahələrinə,
- Kənd təsərrüfatı sənayesinin, xammalı kənd təsərrüfatı məhsulları olan istehsal sahələrinin genişləndirilməsinə,

Bir sözlə, innovasiya yönümlü, rəqabətqabiliyyətli və davamlı iqtisadiyyatın qurulmasına BXİ-nin cəlb edilməsi müsbət nəticələr verəcəyi şübhəsizdir. Qeyd edilən sahələrə BXİ-nin cəlb edilməsi üçün isə, ilk növbədə ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması vacib amillərdəndir. Belə ki, ölkənin vergi, ədliyyə, məhkəmə, gömrük və s. orqanlarda islahatlar aparılmalı və bu istiqamətdə zəruri işlər görülməlidir. Ölkədə milliləşdirmə prosesi kimi məsələlərin mövcud olması BXİ-nin cəlbinə maneçilik yaradan amillərdəndir.

Beləliklə, ölkədə BXİ-nin axınına mane olan mənfi halların aradan qaldırılması ilə, yuxarıda sadalanan sahələrə cəlb edilməsi modeldən alınan nəticənin daha da yaxşılaşmasına səbəb olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Orucova M.Ş. Xarici investisiyaların Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin təhlili və modelləşdirilməsi: İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi, Bakı, 2012, s. 120.
2. Sabiroğlu N. Qloballaşma və xarici investisiyalar. Bakı: CBS polygraphic production mətbəəsi, 2006, s. 288.
3. Aykut E. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi // Osmanqazi universitesi, İİBF dergisi, Eskişehir, 2011, sayı 6, s.71-96.
4. Emir M., Uysal M., Doğru B. Ülkenin risklilik durumu ile ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki: Türkiye örneği // Atatürk Üniversitesi İİBD, İstanbul, 2013, sayı 2, cilt 27, s 79-92
5. Erçakar M. E., Yılğör M. Gelişmekte Olan Ülkelerde DYY GSYİH İlişkisi: Panel Birim Kök ve Eş Bütünleşme Sınamaları / Finans Politik&Ekonomik Yorumlar, İstanbul, 2010, Cilt:47, Sayı 549, s. 84.
6. Kurtaran A. Doğrudan yabancı yatırım kararları ve belirleyicileri. Trabzon: KTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2007, s.367-382.
7. Alfaro L., Charlton A. Growth and the Quality of Foreign Direct Investment Equal. Nyuyork: Working Paper, Harward University press, 2007, s. 27-54
8. Asiedu E., Esfahani H.S. The Determinants of Foreign Direct Investment Employment Restrictions, 2003, SSRN: <http://ssrn.com/abstract=835345>.
9. Azman Saini, W.N.W, S.H. Law ve A.H.Ahmad (2010), “ FDI ve Economic Growth: New Evidence on the Role of Financial Markets”, Economics Letters, 107, 211 – 213.
10. Hsiao C, Shen Y. Foreign Direct Investment and Economic Growth: The Importance of Institutions and Urbanizations // The University of Chicago press, Chicago, 2003, n. 13-79.

T.Askerov

Econometric methods of foreign direct investment for economic growth Summary

The world has entered a new phase of trade, capitalization and globalization of production. Despite that this stage is controlled by the de-

veloped countries, it affects developing countries as less developed countries.

During the research, the impact of foreign direct investment on the country's economic growth was studied. The essence of foreign direct investment, its impact on the country's economy, as well as the change in the amount of Gross Domestic Product was reflected. The impact of Foreign Direct Investment on GDP with econometric methods was evaluated, and ways to improve the investment climate and improve its efficiency were shown.

In the investigations, the ARDL co-integration method was used to measure the effects of Foreign Direct Investment on GDP. They came to the view that Foreign Direct Investment, showing a positive effect on GDP, also accelerates economic growth.

Т.Аскеров

Эконометрические методы прямых иностранных инвестиций на экономический рост

Резюме

Мир вступил в новую фазу торговли, капитализации и глобализации производства. Несмотря что эта ступень контролируется со стороны развитых стран, это влияет развивающимся странам как меньше развитые страны.

Во время исследований, было изучено влияние прямых иностранных инвестиций на экономический рост страны. Была отражена суть прямых иностранных инвестиций, их влияния на экономику страны, а также изменяемому как Валовой Внутренний Продукт. Было оценено влияния Прямых Иностранных Инвестиции на ВВП с эконометрическими методами, а также показано способы улучшения инвестиционного климата и повышения его эффективности.

В расследованиях, было использовано ARDL коинтеграционный метод чтобы измерять влияния Прямых Иностранных Инвестиций на ВВП. Пришли к такому мнению, что Прямые Иностранные Инвестиции показывая положительную влиянию на ВВП, также ускоряет экономический рост.

Rəyçi: Həzi Eynalov
İqtisad elmləri namizədi, dosent

TÜNZALƏ HÜSÜYEVA
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
thusuyeva@mail.ru

AZƏRBAYCAN BANK SEKTÖRÜNDA MÜƏSSİSƏDAXİLİ AUDIT VƏ ONUN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: daxili audit , bank sistemi, daxili nəzarət, risklər,daxili audit prinsipləri

Key words: internal audit, banking system, internal control, risks, internal audit principles

Ключевые слова: внутренний аудит, банковская система, внутренний контроль, риски, принципы внутреннего аудита

Daxili audit müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin inkişafına, əhəmiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş müstəqil, obyektiv, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyətdir. Bu fəaliyyət riskin idarə olunması, nəzarətin və idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və inkişafına sistemli yanaşmaqla təşkilata öz məqsədlərinə nail olmaqda kömək edir.

Daxili audit bank aktivlərinin təhlükəsizliyini təmin edən müvafiq nəzarət mexanizmlərinin mövcudluğunu, bankın səhmdarlara, nəzarətedici orqanlara və ictimaiyyətə təqdim etdiyi dövrü hesabatların dəqiqliyini, tamlığını və dürüstlüyünü təsdiq edir. Daxili audit bankın daxili nəzarət sistemlərinin mütəmadi yoxlanılması prosesinin, habelə bankın etibarlı və prudensial idarə edilməsini və fəaliyyətini təmin edən daxili nəzarət sisteminin bir hissəsidir. Daxili audit bankın Müşahidə Şurasından və İdarə Heyətindən müstəqil olaraq fəaliyyət göstərir.

Əgər, bankın fəaliyyəti zamanı nəzarət mexanizmləri, əməliyyat proseduraları – qeyri-səmərəlilik, uyğunsuzluqlar, yaxud saxtakarlıq və ya qəsdən manipulyasiya nəticəsində dəyə biləcək zərər minimuma endirilə bilərsə, daxili audit proqramı mükəmməl hesab edilə bilər. Səmərəli audit bank fəaliyyətinə nəzarəti təmin edir, bank əməliyyatlarının dəqiqliyinə və etibarlılığına xidmət göstərir.

Daxili auditin aşağıdakı prinsipləri vardır:

Fasiləsizlik. Bankın daxili auditini daimi əsaslarla həyata keçirilməlidir. Bank rəhbərliyi daxili auditin əməliyyatların miqyasına və növünə müvafiq olmasını təmin etməyə borcludur. Yəni, daxili auditini həyata keçirənlərə kifayət qədər maddi və insan resursları ayrılmalıdır.

Müstəqillik. Daxili audit bölməsi həm yoxlanılan əməliyyatlardan, həm də nəzarətin gündəlik prosesindən müstəqil olmalıdır. Bu bölməyə bank fəaliyyətinin bütün sferalarında vəzifələrini öz təşəbbüsləri ilə həyata keçirmək və nəticələr haqqında rəhbərliyə maneəsiz məruzə etmək hüquqi verilməlidir. Bir sıra hallarda daxili auditin keyfiyyəti, xarici auditorlar və ya bankın audit komitəsi tərəfindən qiymətləndirilə bilər.

Təcrübə göstərir ki, daxili audit bölməsinə təşəbbüs, bankın hər hansı bir əməkdaşına və istənilən sənədinə birbaşa çıxış hüququ verilməlidir.

Obyektivlik və qərəzsizlik. Obyektivlik və qərəzsizlik o deməkdir ki, daxili audit bölməsi hər hansı münaqişə maraqlarından kənar olmalıdır.

Təcrübə göstərir ki, daimi olaraq eyni vəzifələrin yerinə yetirilməsi daxili auditorun tənqidi mühakimə yürütməsinə mənfi təsir göstərir. Bu səbəbdən daxili audit bölməsi əməkdaşlarının məsuliyyətlərinə dövrü olaraq baxış keçirilməsi məqsədəuyğundur. Qərəzsizliyə riayət olunması, daxili auditorlardan bankın heç bir əməliyyatında iştirak etməməyi tələb edir.

Səriştəlilik. Hər bir daxili auditorun səriştəliliyi və ixtisasının daim artırılması, daxili audit bölməsinin müvəffəqiyyətli işinin əsas göstəricisidir.

Komplekslilik. Bütövlükdə daxili audit bölməsi bankın bütün fəaliyyət növlərini yoxlamağa qadir olmalıdır. Daxili audit bölməsinin tərkibində mühasibat uçotu və vergi, bank texnologiyaları və informasiya sistemləri, informasiyaların qorunması üzrə mütəxəssislər olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, daxili audit xidmətinin yaradılması bütün banklar üçün zəruridir, ştat üzrə daxili audit xidmətinin say tərkibi bank aktivlərinin, bankın filial şəbəkəsinin miqyasından, bankın daxili nəzarət üzrə siyasətinin müəyyən etdiyi vəzifələrin həcmi və xarakterindən asılı olaraq, Maliyyə-təftiş komissiyası və İdarə Heyətinin təklifləri ilə Müşahidə şurası tərəfindən müəyyən olunur. Daxili audit xidmətinin rəhbəri, üzvləri və ya daxili auditor, vəzifəyə bankın Müşahidə şurasının və Maliyyə-təftiş komissiyasının təqdimatı ilə İdarə Heyəti tərəfindən təsdiq olunur. Ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən xarici bankların filiallarında, onların baş bankı tərəfindən müntəzəm surətdə audit keçirilərsə, həmin filiallarda ştat üzrə auditor olmaya bilər, lakin həmin filiallarda bu qaydaların tələblərinə cavab verən daxili nəzam sisteminin yaradılması zəruridir.

Audit başa çatdıqdan dərhal sonar auditor rəyi tərtib edilir. Bu rəy auditin məqsədlərini, miqyasını, nəticələri barədə hesabatı və problemlərin aşkara çıxarıldığı hər bir sahə üzrə ətraflı tövsiyələri əks etdirir. Bu zaman tövsiyələrdə auditin nəticələrinin qısa xarakterik təsviri, tələb olunan islah tədbirləri, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün məsul şəxslərin adı və onların həyata keçirilməsi müddətləri göstərilir. Hazır rəylər birbaşa bankın müşahidə şurasına və maliyyə-təftiş komissiyasına, rəylərin surətləri isə bankın idarə heyətinə və şöbə rəislərinə təqdim edilir.

Kredit təşkilatlarında daxili nəzarət sisteminin, o cümlədən daxili audit işinin vəziyyəti, Mərkəzi Bank tərəfindən yoxlanılır. Bundan başqa Mərkəzi Bank tərəfindən kredit təşkilatlarından vaxtaşırı olaraq daxili nəzarət sisteminin vəziyyəti və keçirilmiş audit yoxlamalarının nəticələrinə dair hesabatlar tələb edilə bilər.

Hər bir bank öz fəaliyyətində daxili nəzarət mexanizmlərinin adekvatlığını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı əsas prinsipləri və qaydaları rəhbər tutmalıdır:

1. Mükəmməl təşkilati struktur;
2. Zəruri siyasət və uçot qaydaları;
3. Aktivlərin qorunması üçün tədbirlər;
4. Daxili audit üzrə səmərəli proqram.

Daxili audit Müşahidə Şurasının, Maliyyə-təftiş komissiyasının və İdarə Heyətinin sərəncamında olan ən səmərəli daxili nəzarət vasitəsidir. Səmərəli audit zəruri nəzarət atmosferi yaradır, bank əməliyyatlarının dəqiqliyinə və etibarlılığına xidmət göstərir. Daxili auditin bu qaydalarla müəyyən olunmuş məqsəd və vəzifələri, bankın Maliyyə-təftiş komissiyasının qanunvericiliklə ona həvalə edilmiş səlahiyyətlərinin icrasını istisna etmir. Maliyyə-təftiş komissiyası öz vəzifə və səlahiyyətlərinin icrasında daxili və xarici audit yoxlamalarına əsaslanma bilər. Aktivlərin keyfiyyətinə nəzarət (kreditlərə nəzarət daxil olmaqla) bankın aktivlərinin qiymətləndirilməsi üsuludur. Onların dəyəri bankın maliyyə vəziyyətinə uzun müddətli təsir göstərir. Təhlilə problemlə aktivlərin qiymətləndirilməsi və kreditləşdirmə prosesində zəifliklərin müəyyən edilməsi daxildir. Effektiv sistemə müstəqil təhlil və əməkdaşlar tərəfindən kreditlərin təsnifləşdirilməsi də daxildir. Sənəddə aktivlərin keyfiyyətinin təhlili haqqında nəticələrin Müşahidə Şurasına və ya müvafiq komitələrə təqdim olunması nəzərdə tutulmalıdır.

Daxili bank auditinin keçirilməsində də bir sıra problemlərlə qarşılaşılır. Daxili auditin inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakılara xüsusi nəzər salmaq lazımdır:

- ♣ müşahidə şurasının banklardakı daxili nəzarət sistemindəki vəzifəsi və məsuliyyətlərinin artırılmasına və onların daxili nəzarətin vəziyyəti haqda informasiya ilə təmin olunmasına;

- ♣ bankın inkişaf vəzifələrinə və onlar tərəfindən qəbul olunan risklərə uyğun olaraq, daxili audit xidməti işçilərinin sayının təyin olunmasına və peşəkar hazırlıqlarının görülməsinə.

Hesab edirik ki, daxili audit xidməti bankın iri struktur bölməsi olmalı deyil və onun işçilərinin sayı orta hesabla ümumi bank heyətinin bir faizindən çox olmamalıdır. O cümlədən, daxili audit xidməti və bankın heyətinin say nisbəti, onların apardıqları əməliyyatların say və xarakterindən asılıdır və ona müxtəlif amillər təsir göstərdiyindən bu daimi xarakter

daşımamalıdır. Misal üçün, daxili nəzarət sisteminin yaxşı təşkil edilməməsi, nəzarət orqanlarının çoxsaylı iradları, kadr axını, bank biznesinin yaxşı tərəqqisi (həmçinin, yeni struktur bölmələrinin açılması, bank tərəfindən məhsul və texnologiyaların tətbiq edilməsi) kimi faktorlar daxili audit xidməti işçilərinin sayının artırılması amilinə aid olunur. Daxili audit xidməti işçilərinin peşəkar səriştələri onun işinin effektivliyinin xüsusi şərtidir. Mərkəzi Bank qeyd etdiyi rəyə görə daxili audit xidməti personalının öyrədilməsi üzrə banklar tərəfindən göstərilən cəhdlərə baxmayaraq, onun işçilərinin peşəkar hazırlıq səviyyəsi hələ də qənaətbəxş deyil.

Daxili auditin bir çox cəhətlərinin kifayət qədər araşdırılma da, bu sektorda hələlik elmi araşdırılmasını tələb edən bəzi metodoloji və təşkilati problemlər nəzərə çarpır. Bunlar aşağıdakılardır:

- normativ sənədlərdə və elmi kitablarda daxili auditin funksiyaları konkret şəkildə təyin edilməmişdir. Bir çox durumlarda daxili auditin təftişlə eyniləşdirilir, onun funksiyaları mühasibat uçotunda əks olunmuş əməliyyatların tamlığı və dəqiqliyinin təsdiqi ilə bitir. Biznes proseslərinin araşdırılmasına, əməliyyat risklərinin qdəyərləndirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilmir;

- daxili auditin prinsiplərinin formula etmək vacibdir;

- geniş filal şəbəkəsinə sahib olan banklarda daxili auditin həyata keçirilməsi əlamətləri tam dəqiq olmamışdır.

Mərkəzi Bankın daxili auditorlarla qarşılıqlı əlaqəsinin yaxşılaşdırılması üçün il ərzində işgüzar görüşlər və bank auditini keçirən auditorlarla seminarlar təşkil etmək lazımdır. Bu cür görüşlər zamanı maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarının tətbiqi ilə bağlı auditorların əsas vəzifələrini təyin etmək, illik hesabatların keçirilməsi nəticələrini danışmaq, audit və mühasibat uçotunun aktual problemlərini analiz etmək olar. Qeyd edilənlərə əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, bank auditini də daxil olmaqla, milli audit sistemi hələ də öz həllini tapmamış bəzi problemlərə malikdir. Hesab edirik ki, yuxarıda məsələyə gördüyümüz tədbirlər kompleksi bank auditinin effektivlik və etibarlılığını artırmaqdan əlavə, bank fəaliyyəti ilə bağlı bütün tərəflərin maraqlarını təmin etmək imkanı verəcək.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

1. "Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 11 fevral 2011-ci il
2. "Daxili audit haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 22 may 2007-ci il № 332-IIIQ
3. F. Ş. Hacıyev, Ş. H. Əliyev "Audit Bakı: İqtisad Universiteti, 2012
4. Abbasov Ə.M., Məmmədov Z.F. və başqaları. Bank işi və elektron bankçılıq. Dərslük. Bakı, Qanun.2003

5. Abdullayev Ş.Ə., Əsgərova R.V. Bank işi. Dərslik. Bakı, Çaşıoğlu. 2009
6. Məmmədov Z.F. Pul, kredit və banklar. Dərslik. Bakı- 2010

Rus dilində:

7. Бычкова С.М. Планирование в аудите. М., «Финансы и статистика», 2000
8. Гаджиев Ш.Г. финансовая система Азербайджана в условиях глобального кризиса: изменение сравнительных оценок. Центральная Азия и Кавказ
9. Бычкова С.М. Планирование в аудите. М., «Финансы и статистика», 2000
10. Ришар Ж. Аудит и анализ хозяйственной деятельности предприятия. Пер. с франц. Под ред. Белых Л.П. – М., «Аудит»

Nəticə

Bank bazarı infrastrukturunun ən vacib və zəruri elementlərindən biri də bank auditini həyata keçirən subyektlərdir. Digər nəzarət və yoxlama orqanları kimi, bu subyektlər, yəni auditor firmaları da ölkədə bank sisteminin normal fəaliyyət göstərməsi, bu sistemin maliyyə cəhətdən gücləndirilməsi, dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi, fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və dünya bank sisteminə inteqrasiya etməsini təmin edir. Kommersiya banklarının fəaliyyətinə nəzarət zərurəti bank sisteminin bazar iqtisadiyyatı şəraitindəki fəaliyyət xüsusiyyətlərindən yaranır. Bank sistemi ölkənin iqtisadi həyatında vasitəçi rolunu oynayır. Daxili audit bank nəzarətinin önəmli tərkib hissəsidir. Bank rəhbərliyinin və işçilərin öz səlahiyyətlərini lazımi səviyyədə yerinə yetirməsini təmin etmək məqsədilə bankda daxili audit prosedurları tətbiq olunmalıdır. Audit prosedurları rəhbərliyə daxili qayda və nəzarət sistemlərinin adekvat olması və onlara riayət edilməsi haqqında məlumatın verilməsini nəzərdə tutmalıdır. Aşkar olunmuş çatışmazlıqların aradan qaldırılmasında İdarə Heyətinin gördüyü işlər audit hesabatlarında əks olunur və onun Müşahidə Şurasına təqdim edilməsi nəzərdə tutulur. Göstərilənlər sənəddə öz həllini tapmazsa audit xidmətinin əhəmiyyəti itirilmiş olur. Kredit təşkilatlarında daxili nəzarət sisteminin, o cümlədən daxili audit işinin vəziyyəti, Mərkəzi Bank tərəfindən yoxlanılır. Bundan başqa Mərkəzi Bank tərəfindən kredit təşkilatlarından vaxtaşırı olaraq daxili nəzarət sisteminin vəziyyəti və keçirilmiş audit yoxlamalarının nəticələrinə dair hesabatlar tələb edilə bilər.

T.Huseynova

**Internal audit in Azerbaijan banking sector and its organization
problems
Summary**

One of the most important and essential elements of the banking market infrastructure is banking audits. As with other supervisory and audit authorities, these subjects, ie audit firms, also provide the normal functioning of the banking system in the country, strengthening the financial stability of the system, improving its stability, and improving its performance and integration into the global banking system. The need to control the activities of commercial banks arises from the features of the functioning of the banking system in the market economy. The banking system plays a mediator role in the country's economic life. Domestic audit is an essential component of banking supervision. Internal audit procedures should be applied in the bank to ensure that the management of the bank and its employees fulfill their respective responsibilities properly. Audit procedures should provide guidance to the management on the adequacy and compliance with internal rules and controls. The performance of the Board of Directors in eliminating identified deficiencies is reflected in the audit reports and is to be submitted to its Supervisory Board. The significance of the audit service will be lost unless the document is resolved in the document. The status of internal control in credit institutions, including the internal audit, is checked by the Central Bank. Additionally, the Central Bank may periodically request credit organizations to report on the status of the internal control system and the results of the audit audit.

Т.Гусейнова

**Внутренний аудит в банковском секторе Азербайджана и проблемы
его организации
Резюме**

Одним из наиболее важных элементов инфраструктуры банковского рынка является банковский аудит. Как и в случае с другими надзорными и аудиторскими органами, эти субъекты, то есть аудиторские фирмы, также обеспечивают нормальное функционирование банковской системы в стране, укрепляя финансовую стабильность системы, улучшая ее стабильность и улучшая ее эффективность и интеграцию в глобальные банковские операции. Система. Необходимость контроля за деятель-

ностью коммерческих банков вытекает из особенностей функционирования банковской системы в условиях рыночной экономики. Банковская система играет посредническую роль в экономической жизни страны. Внутренний аудит является важной составляющей банковского надзора. Процедуры внутреннего аудита должны применяться в банке, чтобы гарантировать, что руководство банка и его сотрудники выполняют свои соответствующие обязанности должным образом. Процедуры аудита должны обеспечивать руководство для руководства по адекватности и соблюдению внутренних правил и мер контроля. Результаты деятельности Совета директоров по устранению выявленных недостатков отражены в аудиторских отчетах и должны быть представлены его Наблюдательному совету. Значение службы аудита будет потеряно, если документ не разрешен в документе. Статус внутреннего контроля в кредитных организациях, включая внутренний аудит, проверяется Центральным банком. Кроме того, Центральный банк может периодически запрашивать у кредитных организаций отчет о состоянии системы внутреннего контроля и результатах аудита

Rəyçi: Tağıyeva Nigar
İqtisad elmləri namizədi, dosent

ZƏHRA RZALI
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
rzali.zehra@mail.ru

VERGİ DAXİLOLMALARININ PLANLAŞDIRILMASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: daxilolmaların planlaması, vergi sistemi, vergidən yayınma

Key words: income planning, tax system, tax evasion

Ключевые слова: планирование доходов, налоговая система, уклонение от налога

Vergi siyasətində təsirli olan amillərdən biri vergi planlamasıdır. Lakin, digər dəyişənləri nəzərə almadan edilən vergi planlaması, ictimai maraqlara zərər verə bilər. Buna görə də, vergi planlaşdırmasının ilkin mərhələsində ictimai maraqlara müsbət təsir göstərəcək amilləri nəzərə almaq lazımdır. Bu baxımdan, vergi planlaşdırma üsullarından əvvəl ictimai fayda təmin edəcək amillər vurğulanmalıdır. Vergi planlamasında hansı üsuldan istifadə edildiyi, sosial faydasız vergi planlaması, vaxt və rifah halının itirilməsinə səbəb olur. Bu nöqtəyi – nəzərdən, ilk növbədə, vergi planlaşdırma mövzusu nəzəriyyə baxımından həyata keçirilir. Daha sonra dövlət və müəssisələr vergi planlamasında araşdırılır. Bundan əlavə, ictimaiyyətin vergi cəzası altında nəzərdə tutduğu və müəssisələrin istifadə etdiyi üsullar bu çərçivədə müzakirə edilir. Digər tərəfdən ictimaiyyətin maraqlarının hüquqi və iqtisadi cəhətlərini ətraflı müzakirə edilir.

Yaxşı bir vergi sistemi yaxşı vergi planlamasını təmin etmək üçün tərtib edilməlidir. Bu baxımdan, yaxşı bir vergi sistemi xüsusi xüsusiyyətlərə sahib olmalıdır. Yaxşı bir vergi sisteminin xüsusiyyətləri bunlardır:

- Bərabərlik: Vergi sistemində bərabərlik prinsipi maliyyə qüvvəsi prinsipidir. Bu prinsipə əsasən, vergi yükünün paylanması vergi ödəyicilərinin maliyyə gücünə mütənasib olmalıdır.
- Səmərəlilik: Vergi növü iqtisadiyyatda məhdud resursların səmərəli şəkildə yayılmasını təşviq etməlidir.
- Sadəlik: Sadə bir vergi sistemi üçün uyğunluq və idarəetmə xərcləri minimuma endirilməlidir.

Vergi planlaşdırmasında bərabərlik, səmərəlilik və sadəlik elementlərinə malik olmaq, vergi planlaşdırmanın əsasını daha möhkəmləndirəcəkdir. Bu baxımdan, vergi planlamasının tərfi daha səmərəli bir proyeksiyaya imkan verir.

Vergi planlaşdırmasının həyata keçirilməsinin səmərəliliyi bir sıra göstəricilərlə müəyyənləşdirilir, hesablanması üçün ümumi sxem, məcmuu,

vergi xərclərinin və fərdi komponentlərin satışa, xərc və ya mənfəətə nisbətini təmin edir. Göstəricilər vahid vahidlərində və faizlə hesablanı bilər.

Vergitutma prosesi münaqişəli maraqları əhatə edir. Dövlət öz vətəndaşları tərəfindən birgə qərar verilmiş dövlət sektorunun fəaliyyətini maliyyələşdirmək məcburiyyətindədir. Bu vaxt vətəndaşlar qanunla nəzərdə tutulmuş çərçivədə mümkün qədər az vergi ödəməyə çalışırlar. Bu şərait müxtəlif problemlər yaradır. Ətraf mühitə dair vergiləmə və təşkilatların vergiləndirilməsi ilə bağlı bəzi qaydalar, qanunvericilik tədbirlərinin bir çox mənada təşkilatların və fərdlərin davranışlarında bir dəyişiklik əldə etmək üçün vergilərin salma arzularını istifadə məqsədilə necə məşğul olması ilə bağlı nümunələr təqdim edir. (1: səh 24). Buna görə dövlət, vergi planlamasını planlaşdırarkən bu məsələləri nəzərə alaraq hərəkət etməlidir.

Müəssisələr üçün ələ alındıqda isə vergi planlaşdırmasının məqsədinin firmanın öz dəyərinin maksimum edilməsi ilə müəyyən olunduğu diqqəti çəkir. Vergi planlaşdırmasının mərkəz nöqtəsi opsiyonel kimi firmaların idarəetmə strategiyasında və ümumi investisiyalarında nəzərə alınması lazım olan bütün hədəflərinə uyğun olması lazımdır. Optimal həlli isə müxtəlif variantlar mövcud olduğu təqdirdə ən yüksək marağı təmin edən həlldir. Firmalar bunu ümumi olaraq ələ almalı, ağılla ölçməli və həmçinin vergi planlaşdırmasının məqsədi ilə firmanın bütün bunun inkişaf hədəfləri arasında uyğunluğa diqqət etməlidir. Ancaq firma vergi planlaşdırmasının məqsədinə çatması üçün firmanın idarə məqsədini istisna etmir. Firma yalnız bu yolla vergi planlaşdırmasının təbiətini və ruhunu tutur; Ayrıca yenə bu yolla vergi planlaşdırılmasını öz inkişafına yardımçı olan fəal bir vasitəyə çevrilir .

Digər bir cəhətdən xarakterizə olunacaq olduqda vergi planlaşdırması, bir təqvim ili ərzində vergi güzəştini maksimum qılmaq və ya ödənəcək olan vergi minimize etmək üçün vergisini zamanında baş etdirib ödəyən ödəyicilərlə həyata keçirilən və təmkinli bir şəkildə hazırlanan, əvvəlcədən və gələcəyə yönəlik olaraq nəzərdə tutulan ümumi proseslər, araşdırma söyləri, proseslər və aktlar kimi ifadə edilir (2: səh 4). Başqa sözlə, vergi planlaşdırması daha geniş bir şəkildə yaxşı bir vergi sistemində olması lazım olan bərabərlik, tədbir və bayağılıq xüsusiyyətlərini içində saxlayan, qanuni və ya qeyri qanuni bir şəkildə əvvəlcədən və gələcəyə doğru olaraq hazırlanan dövrü bir maliyyə tənzimləmə kimi təsvir olunabilir.

Vergi planlaşdırmasının həddini müəyyən etmək üçün həyata keçirilən tədbirlər həmçinin vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarının qarşısının alınmasına yardım edir. Bu ələ bir həddir ki , onun pozulmasından sonra vergi öhdəliklərinin azaldılmasına istiqamətləndirilmiş fəaliyyət, qeyri-qanuni olur. Dünya təcrübəsində vergidən yayınma hallarının qarşısını alınması ilə vergi planlaşdırılmasının tətbiq dairəsini məhdudlaşdıran bir sıra məxsusi üsullar vardır. Bu usulları qanunvericilik məhdudiyyətləri,

inzibati təsir vasitələri və xüsusi doktrinaları kimi qruplaşdırmaq mümkündür.

Qanunvericilik məhdudiyyətlərinə vergidən yayınma hallarının qarşısını almaq üçün həyata keçirilən tədbirləri nəzərdə tutulur. Məsələn, şəxsin vergi ödəyicisi kimi vergi orqanında qeydiyyatla alınması vəzifəsi, vergilərin hesablanması və ödənilməsi üçün sənədlərin təqdim edilməsi vəzifəsi, ödəniş məbəyində gəlirdən verginin tutulması vəzifəsi, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi və .s

Vergi orqanlarının tətbiq etdiyi inzibati təsir vasitələri imkan verir ki, vergi orqanları, vergi ödəyicisinin vergidən yayınması üçün etdiyi hər hansı bir fəaliyyətdə ona müdaxilə etsin. Hər bir vergi orqanının vergi ödəyən şəxsə yoxlamalar aparmaq və ona uyğun sanksiyaların tətbiqi üçün qərar qəbul etmək hüququna malikdir.

Vergidən yayınma hallarının qarşısını almaq üçün vergi orqanları məhkəmə mexanizmlərindən də istifadə edə bilərlər .Bu üsullardan ən effektivini büdcə maraqlarının məhkəmə yolu ilə müdafiə edilməsidir. Bununla yanaşı müvafiq dövlət orqanlarının vergidən yayınma ilə mübarizəsinin aşağıdakı üsullarını qeyd etmək olar:

1. «Mahiyyətin formadan üstün olması» , yəni razılaşmanın hüquqi nəticəsi onun forması ilə deyil, mahiyyəti, məzmunu ilə də müəyyənləşdirilir.
2. «İşgüzar məqsəd», yəni qarşıya qoyulmuş hədəfə çatmağa nail olunursa, vergi üstünlüklərini yaradan razılaşma etibarsızdır.
3. «Vergiyə cəlb edilmə ehtimalı», yəni birbaşa qanunla müəyyənləşdirilmiş obyektlər müstəsna olmaqla bütün qurumlar vergiyə cəlb olunmalıdırlar.
4. «Qanunvericilikdəki boşluqların doldurulması », Beləki, dövlət vergiləri minimallaşdıran boşluqları doldurmaqla vergi qanunlarına davamlı olaraq düzəlişlər edir.

Beynəlxalq sistemdə, müəssisənin vergi siyasəti üçün üç əsas variantı vardır:

- əldə olunan gəlir və əmlakın qeydiyyatla alınması və vergi hesabatının qəsdən təhrif olunması ilə törətdikləri cinayətlərin qəsdən istifadəsi əsasında vergi ödəməkdə yayınma;
- iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi və mühasibat uçotu metodları və qanunla nəzərdə tutulan imkanlardan istifadə hüququ;
- yarı – hüquqi, mövcud qanun və qaydaların toqquşması, çatışmazlıq və ziddiyyətlərindən istifadə. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi planlaşdırma təsərrüfat subyektinin məqsədlərinə uyğun olaraq spesifikliyə malikdir.

Bir nöqtəyi – nəzərdən, hər hansı bir iqtisadi qurumun vergitutma optimallaşdırılması, net mənfəətin artması, həm səhmdarların, həm menecer və işçilərin maraqlarına cavab verməlidir. Planlaşdırma zamanı həm xarici, həm də rus müəssisələrinin əksəriyyəti mənfəət, digər gəlirlərdən əlavə, qənaətin pulsuz göstəricisinə də güvənirlər. Birincisi, avadanlıqların faktiki

amortizasiyası həddindən artıq amortizasiya şəklində real pul vəsaitlərinin bir hissəsidir. İkincisi, müəssisəyə aid olan aktivlərin dəyərinin realizə edilməmiş artması: daşınmaz əmlak, ehtiyatlar, səhmdarlar və s. Üçüncüsü, bunlar şirkətin dövrüdəndəki vəsaitdir ki, digər şəxslərin xeyrinə köçürülməsi müəyyən vaxtadək gecikdirilə bilər: Təxirə salınmış vergilərin məbləği; işçilərin əmək haqqına uyğun formalaşdırılan müəssisənin kapitalında iştirak etmək üçün cəlb edilmiş vəsait. Bu formada planlaşdırma əsasında, təsərrüfat subyektləri tərəfindən ödənilən bütün vergilər şəxsi xərclər hesab edilir və sahibkarlıq qərarlarının daxili tənzimləyicisi olur. Bir vergi ödəyicisinin xərclərinin ümumi məbləğinin ödəmə miqdarı əhəmiyyətli bir məbləğ olduğuna görə, vergi planlaması həmin şəxsin həyatının bütün mərhələlərinə və maliyyə və iqtisadi fəaliyyətinin bütün sahələrinə təsir edir.

Vergilər işgüzar müəssisələr tərəfindən biznes və idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi zamanı dominant mövqe tutmamalıdır, biznes fəlsəfəsinə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməməlidir. Bununla yanaşı, praktikada, iqtisadi tənzimləmə üçün güclü bir vasitə olan vergilər, korporativ maliyyə prinsiplərinə əməl edərək strateji və taktiki qərarlar üzərində əhəmiyyətli təsir göstərir.

Təşəbbüskar qərarlar vergi qanunvericiliyində diqqətə alınmış dəyişiklikləri nəzərə alaraq vergi ödəmələrini optimallaşdırma imkanları əsasında həyata keçirilməlidir. Bu səbəbdən, vergi planlaşdırmasının məqsədlərindən biri kimi vergi sisteminin təşkilatı, strategiyası və taktikasının inkişaf və təmin etdiyi imkanların istifadəsi, biznes üçün əldə edilən mənfəətin təsirini azaltmaqdır.

Qeyd olunduğu kimi, vergi planlaşdırmasının ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri onun müvəqqəti olmasıdır. Vergi bazası idarəetmə sahəsində bütün sonrakı biznes qərarlarına əsas verən - strateji vergi planlamasıdır. Strateji vergi planlaması, vergi amilini nəzərə alaraq müəssisənin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş geniş ətraflı vergi planlarının inkişafına gətirib çıxaran bir iqtisadi şəxsin rəhbərliyi tərəfindən alınan bir sıra tədbirlər və qərarlardır.

Strateji planlaşdırma dedikdə, sahibkarlıq və idarəetmə qərarlarının asanlaşdırılması üçün bir vasitə nəzərdə tutulur. Təşkilatda baş verən yenilikləri və dəyişiklikləri təmin etmək onun başlıca vəzifəsidir.

Müəssisənin fəaliyyəti daxili (endogen) və xarici (ekzogen) əmsalların kompleks qarşılıqlı təsirində həyata keçirilir. Bu səbəbdən, bir iqtisadi qurum səviyyəsində vergi planlaşdırmasının həyata keçirilməsini müəyyənləşdirən amilləri təhlil etmək lazımdır.

Amilləri müəssisənin vəziyyətinə və ya göstəricisinə olan təsiri baxımından, birinci, ikinci, ... n-ci sətrin faktorları fərqlənir.

Müasir dünyada get – gedə inkişaf edən, dəyişən şəraitində, hər bir müəssisə ətraf mühit və digər amillərlə bağlı geniş və ətraflı məlumatlar toplanmalı və təhlili ilə daim məşğul olmalıdır, bu səbəbdən, strateji

planlaşdırma gələcək problemləri və imkanları qabaqlamaq üçün yeganə yoldur. Uzunmüddətli qərarların qəbulu üçün bir plan yaratmaq, üst səviyyə rəhbərliyi üçün bir vasitə təmin edir və bu qərarları qəbul edərkən rəsmi olaraq risklərin azaltmasına kömək edir.

Təşkilatın iş prosesini müəyyənləşdirərkən, həmin təşkilatın xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq məlumatların təhlil edilməsi zəruridir, onun məqsədi isə xarici müştərilərin ehtiyaclarını ödəməkdir.

Hər bir iş prosesi funksiyaların müəyyən bir ardıcılığı ilə həyata keçirilir:

1. sifarişlərin portfelinin formalaşdırılması;
2. məhsul parametrlərinin inkişafı;
3. əsas ehtiyatların alınması (xammal, material, komponent);
4. hazır məhsulların (istehsalın) istehsalı;
5. Hazır məhsulların saxlanması (saxlanması) və satışı.

Bununla da, vergi planlaşdırması biznes və xidmət proseslərinin bir funksiyası şəklində mövcud ola biləcək və təsərrüfat subyektinin hər hansı bir prosesinin hər bir funksiyasının optimallaşdırılmasına kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi idarəetmə prosesi hesab edilməlidir. Bu proseslərin effektivliyi prosesin yanaşması çərçivəsində öz vəzifələrini həll etməklə əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıla bilər.

Müəssisənin var olduğu dövrdən bəri müxtəlif mərhələlərdə eyni amillər müxtəlif təsir qüvvələrinə malik olurlar, buna səbəbdən də faktorlar bu mərhələlərə uyğun olaraq təsnif edilməlidir.

Müəssisənin həyat dövrünün aşağıdakı mərhələləri var:

- mənşəli mərhələ;
- böyümə mərhələsi;
- ödəmə mərhələsi;
- tənəzzül mərhələsi.

Bu yanaşma çərçivəsində vergi planlaşdırmasının həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı amillər müəyyən edilə bilər

Dünya iqtisadiyyatı regionalizmin inkişafı, beynəlxalq həyatın və iqtisadi həyatın bütün aspektlərinin inteqrasiyasının inkişaf mərhələsindədir, beynəlxalq əlaqələrin mütərəqqi qloballaşması prosesi aparılır. Maliyyə sistemi dövlət və bələdiyyə maliyyələşməsindən və təsərrüfat subyektlərinin maliyyələşməsindən ibarət olduğundan dünya iqtisadiyyatının maliyyə qloballaşması həm bu alt sistemlərdədir. Bununla yanaşı, həm dövlət səviyyəsində, həm də təsərrüfat subyektləri səviyyəsində vergi münasibətləri maliyyə əlaqələri sahəsinə daxil edilir. Bununla yanaşı, vergi əlaqələrinin məxsusiliyi dünya iqtisadiyyatının bütün sahələrində (istehsal və innovasiya, ticarət və vasitəçilik, maliyyə və kredit) mövcuddur və buna səbəbdən də qloballaşma

prosesində qəbul edilmiş inteqrasiya qərarlarının vergi nəticələrini nəzərə almaq üçün nəaliyyət qazanmaq çox önəmlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, rezidentlik prinsipi biznesin yerləşdiyi yerə aid qərarın qəbul etməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu prinsipdən doğru istifadə etmək biznes subyektlərinə bir neçə hüquqi əməliyyatların planlaşdırmalarına imkan verir, bu da iqiqat və daha çox vergitutmanın qarşısını alır. Bu baxımdan şirkətin müəyyən bir vergi yurisdiksiyası ilə əlaqəsinin dərəcəsini dəqiq müəyyən etmək lazımdır.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir).
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı 2008.
6. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (2017)
7. Azərbaycanın Vergi Sistemi(xüsusi buraxılış),Vergilər Nazirliyi, Bakı,2015
8. Rzayev Z.H. Vergi menecmenti, Bakı, 2007
9. Rzayev Z.H. Vergi planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması, Bakı, 2011

Rus dilində:

- Кашир. V.A. Налоговое планирование 2001:
10. N.Y.Qlubkova Налоговое планирование 2008:
 11. E.C.Вылкова, M.B.Романовский. Налоговое планирование 2011)
 12. И.И.Соловьев. Как избежать ошибок при налоговом планировании. М. 2002
 13. А.Р.Горбунов. Налоговое планирование и создание компаний за рубежом. М. 1999

Nəticə

Vergi siyasətində təsirli olan amillərdən biri vergi planlamasıdır. Yaxşı bir vergi sistemi yaxşı vergi planlamasını təmin etmək üçün tərtib edilməlidir. Bu baxımdan, yaxşı bir vergi sistemi xüsusi xüsusiyyətlərə sahib olmalıdır. Vergi planlaşdırmasında bərabərlik, səmərəlilik və sadəlik elementlərinə malik olmaq, vergi planlaşdırmanın əsasını daha möhkəmləndirəcəkdir. Bu baxımdan, vergi planlamasının tərifi daha səmərəli bir proyeksiyaya imkan verir. Vergi planlaşdırmasının həddini müəyyən etmək üçün həyata keçirilən tədbirlər həmçinin vergi qanunvericiliyinin pozulması

hallarının qarşısının alınmasına yardım edir. Vergi orqanlarının tətbiq etdiyi inzibati təsir vasitələri imkan verir ki, vergi orqanları, vergi ödəyicisinin vergidən yayınması üçün etdiyi hər hansı bir fəaliyyətdə ona müdaxilə etsin. Hər bir vergi orqanının vergi ödəyən şəxsə yoxlamalar aparmaq və ona uyğun sanksiyaların tətbiqi üçün qərar qəbul etmək hüququna malikdir. Vergi ödəyicisi olan fiziki şəxs tərəfindən vergi planlaşdırılması sahəsində fəaliyyət adətən müstəqil surətdə aparılır. Müəssisə və təşkilatlarda isə vergi planlaşdırılması istiqamətində işlər onların öz struktur bölməri, yəni mühasibatlıq, hüquqşünas və plan iqtisad şöbələri tərəfindən aparıla bilər və ya vergi planlaşdırması ilə məşğul olan şirkətlərə həvalə edilə bilər. Vergidən yayınma halları ilə mübarizə aparmaq məqsədi ilə vergi orqanları məhkəmə mexanizmlərindən də istifadə edə bilərlər. Büdcə maraqlarının məhkəmə yolu ilə müdafiə edilməsi dövlətin vergidən yayınmaya qarşı mübarizəsinin əsas vasitələrindən biridir.

R.Zahra

Features of tax sales planning

Summary

One of the factors that are effective in tax policy is tax planning. A good tax system should be designed to provide good tax planning. From this point of view, a good tax system should have special features. Having elements of equity, efficiency and simplicity in tax planning will further strengthen the foundation of tax planning. In this regard, the definition of tax planning allows for a more efficient projection. Measures to determine tax planning limits also help prevent tax evasion. The administrative means imposed by the tax authorities allow the tax authorities to intervene in any of the taxpayer's tax evasion activities. Each tax authority has the right to carry out inspections of a taxpayer and make a decision to apply the appropriate sanctions. A taxpayer is usually engaged in tax planning activities independently. Tax planning in businesses and organizations can be done by its own employer department, accounting, lawyer and planned economy departments, or it can be uploaded to tax planning companies. Tax authorities may also use judicial mechanisms to combat tax evasion. Tax authorities may also use judicial mechanisms to combat tax evasion. The judicial defense of budgetary interests is one of the fundamental ways in which the state struggles with tax evasion.

Особенности планирования налоговых реализаций

Резюме

В налоговой политике один из значимых качеств – это планирование налогов. Качественная налоговая система должна формировать качественное планирование налогов. С этой точки зрения , качественная налоговая система должна обладать особенными качествами. Планировании налога обладая такими элементами как равенство ,выгода и простота ,еще крепче укрепляет основу планирования налога. Чтобы выяснить предел планирования налога , мероприятия осуществившие в жизнь помогают предотвратить нарушения налоговой законодательности. Каждый налоговый орган имеет право проверять налогоплательщика и применять санкции по отношению к нему. Деятельность физического налогоплательщика в части налогового планирования обычно проводится в независимой форме. В организациях и предприятиях дела направленные в налоговое планирование могут выполняться их структурными секторами ,то есть бухгалтерией ,юридическими и планово экономическими отделами или могут выполняться фирмами занимающимися налоговым планированием. Для борьбы с целью предотвратить случаи уклонений от налога, налоговые органы могут воспользоваться судебным механизмом. Один из основных способов борьбы от уклонения налога – это защита бюджета с помощью судебного решения.

Рәуғи: Ramiz Məhərrəmov
İqtisad elmləri namizədi , dosent

ANAR MƏCİDOV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
majidov.anar21@gmail.com

MALIYYƏ NƏZARƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI, MAHİYYƏTİ VƏ FUNKSIYALARI

Açar sözlər: maliyyə, nəzarət, dövlət, idarəçilik, funksiya

Key words: finance, control, government, management, function

Ключевые слова: финансы, контроль, государство, управление, функции

Dövlət idarəçiliyini inzibati, sosial, innovativ, ekoloji və iqtisadi idarəçilik kimi müxtəlif aspektlərdən nəzərdən keçirmək olar. Məhz bu anlayış tərzinə əsaslanaraq iddia etmək olar ki, dövlət idarəçiliyi öz tərkibində inzibati, istehsalı və maliyyə nəzarətinin cürbəcür növlərini cəmləşdirir. Dövlət idarəçiliyi ölkəmizdə baş verən cari reformalar çərçivəsində xüsusi əhəmiyyət əldə edir. Maliyyə nəzarəti tarixi nöqteyi-nəzərdən dövlət nəzarəti kimi formalaşmışdır. Onun məqsədi dövlət xəzinəsindən xərclənən maliyyə vəsaitlərinin hesabatını aparmaq idi. Maliyyə münasibətlərinin və maliyyə əməkdaşlığının təkmilləşmə prosesi tədricən sürət götürən dövrlərdə maliyyə nəzarətinin tətbiq sahəsi addımbaaddım genişləndirdi. Maliyyə nəzarəti deyiləndə büdcə gəlirlərinin artmasına, azalmasına və qanuna uyğun şəkildə sərf olunmasına dair istiqamətləndirilən bütün fəaliyyət sahəsi nəzərdə tutulurdu. “Maliyyə nəzarəti” anlayışı vaxt ötdükcə dəyişirdi və daha geniş şəkildə izah olunmasına dair addım atırdı. (3)Maliyyə münasibətlərinin yeni sahəsinin əmələ gəlməsi, onların dağılması və maliyyə münasibətlərinin sahibkarlıq edən subyektlər arasında genişlənməsi, biznes sektorunun yeni formalarının yaranması və genişlənməsi maliyyə nəzarətinin yeni formalarının zühür etməsinə səbəb oldu. Belə, icraedici və qanunverici hakimiyyətin xüsusi nəzarət orqanları tərəfindən həyata keçirilən dövlətin maliyyə nəzarətindən savayı, kommersiya təşkilatlarının himayəsi altında olan müstəqil maliyyə nəzarəti ərsəyə gəlmişdir. Maliyyə nəzarəti maliyyə vəsaitlərinin idarəçilik prosesinin ayrılmaz hissəsidir və maliyyə vəsaitlərinin bölüşdürücü və nəzarətedici funksiyaları ilə bəyan edilir. Maliyyə nəzarəti dövlətin daxili məhsulunun bölüşdürmə və paylaşdırma prosesinin qiymət vahidlərini və həmçinin iqtisadiyyat sahəsində cərəyan edən maliyyə vəsaitlərinin həcmi tənzimləyir.

Dövlət idarəçiliyinin ictimai istehsal prosesindəki əsas funksiyası öz əksini maliyyə nəzarətində tapır. Dövlətin maliyyə nəzarətinin ictimai istehsal prosesindəki əsas məqsədi istehsal prosesində tələb edilən göstəricilərin əldə edilməsindən və zəruri olan istehsal şərtlərinə riayət olunmasından ibarətdir.

Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, həmin göstəricilərin əldə edilməsi bu nəzarət növünün nə dərəcədə effektiv olmasından asılı olacaq. Dövlətin maliyyə nəzarəti ictimai istehsal prosesinin bütün mərhələlərində, yəni istehsal, bölüşdürmə, təbdil və istehlak prosesində iştirak edir. Maliyyə nəzarəti istehsal prosesinin ilkin mərhələlərində yenidən istehsal etmə prosesinin bütün tərkib hissələrinin, nüanslarının və həmçinin iqtisadiyyatın normal şəkildə fəaliyyət göstərməsini təmin edən hüquq və qanunvericilik bazasının tərkibində olan ziddiyyətləri aşkar edib aradan qaldırmaq məqsədilə nəzərdən keçirir.

İctimai istehsalın makroiqtisadi göstəricilərinin keyfiyyətini və kəmiyyətini maliyyə nəzarətinin köməyindən istifadə edərək istehsal prosesinin ilkin mərhələlərində artırmaq olar. (7)

Maliyyə nəzarətinin ictimai məhsulun bölüşdürülməsi prosesində əsas məqsədi müxtəlif ehtiyacların ödənilməsinə dair yönəldilən rəşional bölüşdürmənin yoxlanılmasıdır:

- İstehsal alətlərinin bərpası;
- Yenidən istehsal edilmiş məhsulun bazar iqtisadiyyatının qanunlarına və spesifikasiyasına əsasən bölüşdürülməsi və paylaşdırılması;
- Sərf edilmiş əməyin ödənilməsinə dair maliyyə vəsaitlərinin təqdim edilməsi;
- Maliyyə vəsaitlərinin müxtəlif büdcələr arasında bölüşdürülməsi;
- Sosial sığorta;

Maliyyə nəzarətinin təbdil prosesində iştirak edən predmetləri aşağıdakılardır:

- Məhsulların çatdırılmasına dair imzalanan sazişlər və müqavilələr;
- Əhalinin ictimai istehlak məhsullarına aid olan alıcı tələbatının ödənilməsi;
- Əhalinin ictimai istehlak məhsulları ilə vaxtı – vaxtında təmin edilməsi,

Maliyyə nəzarəti istehsal istehlakı ilə, yəni istehsal fondunun yenidən bərpa olunması ilə bağlı olan bütün prosesləri və əməliyyatları istehlak prosesinin daxilində nəzərdən keçirir. Dövlətin maliyyə nəzarəti ictimai istehsal prosesindəki aşağıda göstərilən prosesləri və amilləri təmin edir:

- Maliyyə resurslarının optimal şəkildə bölüşdürülməsi və paylaşdırılması;
- Maliyyə resurslarının rəşional və effektiv şəkildə tətbiq edilməsi;
- Maliyyə resurslarının təsərrüfatdaxili ehtiyatlarının artırılması;
- İstehsal prosesinin effektivlik göstəricilərinin artması;
- Maliyyə resurslarının effektivlik göstəricilərinin artması;
- Dövlət büdcəsinə aid olan iltizamların vaxtı-vaxtında həyata keçirilməsi.

Yuxarıda adı çəkilən bütün məlumatları nəzərə alaraq maliyyə nəzarətinin predmetini sözün tam mənasında istehsalın hər bir prosesinə və qıyası, dövlət

büdcəsinin müxtəlif səviyyələrinə əsaslanaraq formalaşdırmaq olar. İlkin halda maliyyə nəzarətinin predmeti rolunda ictimai məhsulun istehsal prosesinin nəticəsində yaranan ictimai istehsalın bütün mərhələlərini özündə əks etdirən iqtisadi subyektlərin maliyyə vəsaitləri çıxış edir. İkinci halda isə maliyyə nəzarətinin predmeti deyiləndə dövlətin büdcə vəsaitləri başa düşülür. Bu növ nəzarət dövlətin maliyyə nəzarəti adlanır. (6)

Dövlətin maliyyə nəzarəti prosesinin təyininə gələrkən demək lazımdır ki, burada alimlərin fikirləri bir-biriləri ilə üst-üstə gəlmir. O bununla izah olunur ki, “dövlətin maliyyə nəzarəti” adlı termin qanunvericilik tərəfindən təkə bir təsdiqlənmiş təyinlə əhatə edilmir. Məhz bu amil dövlətin maliyyə nəzarəti prosesinin cürbəcür təyinlərə malik olmasına səbəb olur.

Aşağıda göstərilmiş təyinlər toplusu alimlərin düşüncələri arasında olan fərqləri açıq-aydın şəkildə nümayiş etdirir.

L.N.Ovsyannikov maliyyə nəzarətini xarakterizə edərək belə bir təyini irəli sürür: “Dövlətin maliyyə nəzarəti” - dövlətin və vətəndaşların maliyyə maraqlarının qanunvericilik vasitəsilə və inzibati yollarla müdafiə etmə hüququnun dövlət tərəfindən həyata keçirilməsidir”. (7)V.D. Lariçev hesab edir ki, dövlətin maliyyə nəzarətinin əsas məqsədi öz əksini maliyyə resurslarının yoxlanılmasında, onlara qənaət etmə prosesinin düzgün şəkildə həyata keçirilməsində, qanunvericilik prinsiplərinə ilkin mərhələlərdə düzgün qaydada riayət edilməsində tapır. Bu nəzarət məsul şəxslərin tutulmasına, zərər çəkmiş insanların və ya firmaların kompensasiya almasına, düzgün tədbirlərin qəbul edilməsinə, düzgün maliyyə siyasətinin formalaşmasına, dövlət iqtisadiyyatının səmərəli şəkildə fəaliyyət sərgiləməsinə köməklik edir və buna oxşar hadisələrin əmələ gəlməsinin qarşısını effektiv şəkildə alır. (5, s.19)E.A.Voznesenskinin zənnincə dövlətin maliyyə nəzarətinin əsas məqsədi maliyyə resurslarının mikro və makrodərəcələrdə idarə edilməsi haqqında məlumat toplusunun əldə edilməsindən, qanunvericilik aktlarının pozulma hallarının aşkar edilməsindən, planlaşdırılan maliyyə layihələrinin həyata keçirilməsinə dair adekvat qərarların qəbul edilməsindən ibarətdir (3, s.27)Beləliklə, dövlətin maliyyə nəzarətinə aid olan bütün təyinlər öz mənfi cəhətlərinə malikdir. Bu təyinlərdən bəziləri dövlətin maliyyə nəzarətinin bir çox sıx ünsürlərini özündə cəmləşdirir, bəziləri isə daha geniş mahiyyətə malik olaraq onların bütün siyahısını əks etdirir. Dövlətin maliyyə nəzarətinin ümumi bir anlayışının hələ ki təmənilə formalaşmamış vəziyyətini və alimlərin hal – hazırkı rəylər toplusunu nəzərə alaraq dövlətin maliyyə nəzarətinin anlayışına dair yeni təyin irəli sürmək olar. Dövlətin maliyyə nəzarəti dövlətin büdcə sisteminin tam səmərəli, effektiv, optimal bir şəkildə istifadə edilməsini, qanunvericilik aktlarının pozulması və məsul şəxslərin cəzalandırılmasını, maliyyə vəsaitlərinə dair məlumat toplusunun açıq olmasını nəzərdə tutur. Nəzərə alsaq ki, dövlətin maliyyə nəzarəti anlayışı hələ indiyə kimi qanunvericilik tərəfindən dəqiq formalaşmış

təyinə malik deyil, bu amil alimlər arasında rəy müxtəlifliyinə və mübahisələrin yaranmasına gətirib çıxardır. Ən vacibi isə odur ki, bu anlayışın praktikada tətbiq edilməsi anında bəzi çətinliklər əmələ gəlir. Deməli, maliyyə nəzarətinin daxili prosesini daha da aydın şəkildə anlamaq və düzgün qaydada həyata keçirmək üçün hamı tərəfindən qəbul edilən təyin gərək qanunvericiliyə daxil edilsin və normativ aktların tərkibində olarkən dövlət səviyyəsində təsdiq edilsin. Bu tədbir adı çəkilən anlayışın dövlətin maliyyə nəzarətinin subyektləri tərəfindən daha da asan tərzdə dərk edilməsini təmin edəcək və maliyyə fəaliyyətinin daha da effektiv şəkildə həyata keçirilməsini stimullaşdıracaq.

Dövlətin maliyyə nəzarətinin məqsədlərini reallaşdırmaq aşağıda göstərilən mühüm tədbirlərin sayəsində mümkündür (7):

- Dövlət büdcəsinin gəlir və xərc aktlarının (maddələrinin) vaxtı-vaxtında icra edilməsinə dair nəzarət sisteminin təşkil edilməsi və həyata keçirilməsi;
- Dövlət büdcəsinin gəlir və xərc aktlarının rəşional və əsaslandırılmış olmaları haqqında qiymətləndirmə prosesinin təşkil edilməsi;
- Dövlətin qanunvericilik aktlarının maliyyə ekspertizası; dövlət büdcəsinin formalaşmasına təsir edən icraedici və qanunverici orqanların maliyyə ekspertizası; bu orqanların fəaliyyətinə sərf edilən maliyyə resursları dövlət büdcəsi tərəfindən ödənilir;
- Dövlət büdcəsi tərəfindən təyin edilmiş maliyyə normativlərindəki aşkar edilmiş pozuntu halların analizi və aradan qaldırılması;
- Büdcə prosesinin büsbütün təkmilləşməsi;
- Dövlət büdcəsinin maliyyə vəsaitlərinin Mərkəzi Bankda və ona tabe olan digər bank müəssisələrindəki cərəyan etmə prosesinin üzərində nəzarətin bər qərar olunması;
- Mühəsibat uçotunun düzgün şəkildə aparılmasına dair nəzarətin bər qərar olunması;
- Büdcə və vergi intizamının təkmilləşməsi;
- Dövlətin maliyyə vəsaitlərinin sabitləşdirilməsi;
- Dövlət büdcəsinin gəlir hissələrinə məxsus olan artım ehtiyatının və xərc hissələrinə aido olan azalmasının aşkar edilməsi;
- Büdcəarası münasibətlərinə dair nəzarət sisteminin qurulması;
- Regionların maliyyə dəstək proqramının məqsədli büdcə fondlarının bölüşdürülmə və paylaşdırılma prosesinin üzərində nəzarət sistemi kimi təşkil edilməsi;
- Büdcəarası münasibətlərdə yaranan maliyyə pozuntularının aşkar edilməsi;
- Dövlət subsidiyalarının, imtiyazlarının müxtəlif iqtisadi subyektlərə və yaxud hansısa regionlara qanunsuz şəkildə təqdim edilməsinin qarşısı almaq;

Dövlətin maliyyə nəzarətinin obyektı rolunda təkcə büdcə prosesləri və büdcə-vergi sistemi yox, həmçinin bazar iqtisadiyyatının bütün subyektlərinin fəaliyyət

sistemi çıxış edir. Dövlət idarəçiliyinin əsas elementi kimi çıxış edən dövlətin maliyyə nəzarətinin mahiyyəti və xüsusiyyəti məhz bunun əsasında təyin edilir. Başqa sözlərlə desək, dövlətin maliyyə nəzarətinin obyekt rolunda bir tərəfdən dövlətin, digər tərəfdən isə iqtisadi subyektlərin arasında olan milli gəlirin bölüşdürülməsinə və paylaşdırılmasına, onun səmərəli şəkildə müxtəlif istehsalat sahələrində tətbiq edilməsinə görə yaranan pul münasibətləri çıxış edir. (7)

Maliyyə nəzarətinin mexanizmi normativ – hüquqi aktlar tərəfindən rəqlamentə tabe edilən aşağıda göstərilmiş tərkib hissələrdən ibarətdir. Bu ünsürlər cəmləşərək maliyyə məcəlləsini formalaşdırır:

- Nəzarət subyekti;
- Nəzarət obyekt;
- Nəzarət prinsipləri;
- Nəzarət metodikası;
- Nəzarətin texnologiyası;
- Nəzarət prosesi;
- Nəzarətin həyata keçirilməsi üçün zəruri sayılan məlumatların toplanması;
- Nəzarətin nəticəsi;
- Qərarların nəzarətin nəticələrinə əsasən qəbul edilməsi.

Həyata keçirilməsi planlaşdırılan nəzarət tədbirlərinin effektivliyini təyin edən ən mühüm elementlər rolunda nəzarət prosesinin özü, onun subyektləri və obyektləri, predmeti və metodikası çıxış edir. Maliyyə nəzarətinin əsas funksiyalarının mahiyyəti onun qarşısına qoyulan tapşırıqlardan və məqsədlərdən irəli gəlir. Maliyyə nəzarəti dövlətin xüsusi fəaliyyət forması kimi çıxış edərək öz funksiyalarına malik olan nəzarət fəaliyyəti kimi qələmə verilir (4):

- Pozuntuların aşkar edilməsi deyiləndə dövlət büdcəsinin gəlir və xərc hissəsinin formalaşmasında baş verən qanun pozuntularının təyin edilmə prosesi başa düşülür. Bu prosesi təkə dövlət büdcəsinə yox, həmçinin fərdi sahibkarların fəaliyyət sxeminə şamildir;
- Pozuntuların yaranma səbəbi. Bu funksiya həm pozuntuların yaranma səbəblərini dəqiqliklə araşdırılmasını, həm də məsul şəxslərin cəzalandırılmasını nəzərdə tutur;
- Korrelyasiya funksiyası. Bu funksiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, aşkar edilmiş pozuntuların aradan qaldırılması üçün təkliflər irəli sürülsün;
- “Prevensiya” funksiyası. Bu funksiya pozuntuların aşkar edilməsini, tədricən aradan qaldırılmasını və buna oxşar hadisələrin gələcəkdə daha bir dəfə baş verməməsini nəzərdə tutur;
- Hüquq mühafizəsi funksiyası. Bu funksiya maliyyə məcəlləsində yaranan pozuntuları aradan qaldırılmasının və günahkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb

edilməsinin qanunauyğunluğunu təmin edən bir vasitədir. Dövlətin maliyyə nəzarətinin metodoloji əsasları iqtisadi ədəbiyyatda müzakirə edilir. Amma bəzi problemlərin həll olunmamasının əsas səbəbini dövlətin maliyyə nəzarətinin metodoji və nəzəri cəhətdən əsaslandırılmamış təyininin olmamasında axtarmaq lazımdır. Məhz buna görə bu problem indiyə kimi aktual olaraq qalır. Retrospektiv analiz belə bir qərara gəlməyə imkan yaradır ki, dövlətin maliyyə nəzarəti 10 il ərzində bir sıra dəyişikliklərə məruz qaldı. Əgər sovet vaxtının iqtisadiyyatçıları maliyyə nəzarətini və dövlətin maliyyə nəzarətini bir anlayış kimi nəzərdən keçirirdilərsə, maliyyə nəzarətini nəzarət orqanlarının tərkib sistemi kimi qələməverdiklərindən sonra onu həmçinin pul və maliyyə nəzarəti ilə bir hesab edirdilərsə, maliyyə nəzarəti artıq bundan sonra, yəni bazar iqtisadiyyatına keçid baş verdikdən sonra dövlət və dövlətdənkənar maliyyə nəzarətinə bölündü. (6) Müasir alimlər və laborantlar dövlətin maliyyə nəzarətinin nəzəri problemlərinin həll edilməsinə dair ciddi səy göstərirlər. Buna baxmayaraq, dövlətin maliyyə nəzarətinin təyini bəzi alimlər tərəfindən müsbət şəkildə qarşılanmır. Bu isə öz növbəsində iqtisadi ədəbiyyatda dövlətin maliyyə nəzarətinə dair göstərilmiş təyinlərin yenidən nəzərdən keçirilməsinə səbəb olur. Dövlətin maliyyə nəzarəti maliyyə və iqtisadi proseslərin idarə edilməsi üçün nəzərdə tutulan bir vasitədir. Beləliklə, dövlətin maliyyə nəzarəti deyiləndə maliyyə məəcəlləsinin bəzi maddələrinin pozulma hallarını dövlətin maliyyə resurslarının idarə olunmasında aşkar edən və onların aradan qaldırılması üçün xüsusi “preventiv” (qoruyucu) tədbirlər həyata keçirən dövlətin nəzarət orqanları nəzərdə tutulur.

Ədəbiyyat

1. Ataşov V.X. “Maliyyə nəzəriyyəsi” Bakı. Kooperasiya, 2014.
2. Бровкина Н.Д. Основы финансового контроля: учебное пособие / Под ред. М.В. Мельник. – М.: Магистр, 2010.
3. Вознесенский Э.А. Финансовый контроль за деятельностью промышленных предприятий - М.: Изд-во ЛГУ, 2013.
4. Ершов А.А. Аудит как вид финансового контроля// Финансовое право. – 2010. –№10
5. Ларичев В.Д. Теоретические основы предупреждения преступлений в сфере экономики: Моногр. М.: Юрлитинформ, 2010.
6. Мельник М. В., Пантелеев А. С., Звездин А. Л. Ревизия и контроль: учебник. –М.: КНОРУС, 2009.
7. Овсянников Л.Н. Государственный финансовый контроль: подходы к стандартизации. // Финансы, 2010.
8. Отчеты Палаты Аудиторов Азербайджанской Республики. Баку, 2017.
9. <http://audit.gov.az/> - Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası
10. <http://www.maliyye.gov.az/> - Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi

A.Majidov

**Theoretical bases, main points and functions of financial control
Summary**

It is important to apply financial control in public sector governance for the development of the national economy. In recent years, a large amount of foreign currency is entered into Azerbaijan. This makes financial control more important. The world experience shows that it is important to strengthen the financial control mechanism for increasing transparency in the public sector. Financial control has been known as a state control. Public administration can be reviewed on different aspects. Such as, administrative, social, innovative, environmental and economic management. The existing financial system in Azerbaijan needs to be adjusted to international standards. For this purpose it is necessary to re-establish the financial control and audit system at the level of progressive requirements and eliminate the illegal use of state funds. In general, it is important to further strengthen the role of financial control over the management of the economy in the public sector.

A.Маджидов

**Теоретические основы, основные положения и функции финансового
контроля
Резюме**

Введение финансового контроля в управлении государственным сектором имеет решающее значение для развития национальной экономики. В последние годы в Азербайджан вводится большое количество иностранной валюты. Это делает финансовый контроль более важным. Мировой опыт показывает, что важно усилить механизм финансового контроля для повышения прозрачности в государственном секторе. Финансовый контроль известен как государственный контроль. Государственное управление может быть рассмотрено по разным аспектам. Например, административный, социальный, инновационный, экологический и экономический менеджмент. Существующая финансовая система в Азербайджане должна быть адаптирована к международным стандартам. Для этого необходимо восстановить систему финансового контроля и аудита на уровне прогрессивных требований и устранить незаконное использование государственных средств. В целом, важно еще больше усилить роль финансового контроля за управлением экономикой в государственном секторе.

Rəyçi: Tünzalə Qurbanova
iqtisad elmləri namizədi, dosent

ƏNVƏR SALAHOV
UNEC ADIU
e.salahov96@gmail.com

MÜƏSSİSƏLƏRDƏ DÖVRIYYƏ VƏSAİTLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI ÜÇÜN MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: maliyyə nəzarəti, dövriyyə aktivləri, rentabellik, qənaət.

Key words: financial control, asset turnover, profitability, savings.

Ключевые слова: финансовый контроль, оборачиваемость активов, рентабельность, сбережения.

Dövriyyə aktivləri təsərrüfat subyektləri üçün maliyyə sabitliyinin, ödəmə qabiliyyətinin qorunmasında, maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının davamlılığının təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu da imkan verir ki, şirkət vaxtında və tam uğurla kommərsiya fəaliyyətini həyata keçirə bilsin və onun ödəniş və hesablaşma öhdəliklərini vaxtında və tam yerinə yetirsin. Bütün bunlar dövriyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunmasını, onlara qənaəti zəruriləşdirir.

Dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsi

Dövriyyə vəsaitlərinin dövretmə sürətinin artması onlardan istifadə səmərəliliyini də artırır. Bu da onu göstərir ki, dövriyyə vəsaitlərinin idarə olunması müəssisənin maliyyə siyasətinin hazırlanmasında və maliyyə planlaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Dövriyyə vəsaitlərinin idarə olunması dedikdə, müəssisənin uzunmüddətli və səmərəli istehsal və maliyyə fəaliyyətini təmin etmək üçün lazımı dövriyyə vəsaitlərinin həcmnin və strukturunun, onların mənbələrinin, aralarındakı nisbətlərin araşdırılması başa düşülür[5].

Müəssisənin mənfəəti müəyyən dərəcədə dövriyyə vəsaitlərinin həcmindən asılıdır. Dövriyyə vəsaitlərinin həcmi optimal səviyyədə olmalıdır. Optimal səviyyədən istər çox olduqda, istərsə də az olduqda bu istənilən nəticəni verməyəcəkdir. Belə ki, əgər dövriyyə vəsaitlərinin səviyyəsi zəruri normadan az olarsa, bu müəssisənin fəaliyyətində tez-tez fasilələrin yaranmasına səbəb olacaq ki, bu da mənfəətin həcmnin azalmasına gətirib çıxaracaqdır. Dövriyyə vəsaitlərinin həcmi əgər optimal normadan çox olarsa, bu zaman vəsaitlərin bir qismi istehsal tsiklindən kənar qalır, bu da xəcləri artırır və mənfəətə də mənfə təsir edir.

Ehtiyatlardan istifadənin səmərəlik səviyyəsi, qənaət və rentabellik təhlil olunan zaman müəyyən məsələlərə də nəzər salmaq lazımdır. Bu məsələlər aşağıdakılardır:

- Mövcud normativ və standartlara riayət olunması;
- Qənaət və rentabelliğin yoxlanılmasında lazımi normativlərin müəyyən olunması;
- Pozuntuların aradan qaldırılması üzrə tədbirlər hazırlamaq və icra etmək.

Dövriyyə aktivlərinin təhlili zamanı onlardan səmərəli istifadə olunmasını aşkara çıxarmaq üçün aktivlərin dövr müddəti, dövretmə sürəti, vəsaitin dövriyyəyə cəlb olunması, debitor borclarının vəziyyəti, debitor borcunun dövriyyə aktivlərinin məcmunda xüsusi çəkisi, əmtəə-material ehtiyatlarının dövriyyəsi və s. kimi göstəriciləri ətraflı şəkildə öyrənmək lazımdır [2].

Dövriyyə aktivlərinin uçotu və auditi müasir tələblərə uyğun şəkildə qurularsa, o zaman onlardan səmərəli istifadə etmək mümkün olar. Bu zaman müəssisənin istehsal ehtiyatlarından, tədavül sferasındakı maddi aktivlərdən, qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarından, pul vəsaitlərindən, hesablaşmalarda olan vəsaitlərdən istifadə yaxşılaşar. Yəni, müəssisənin dövriyyə vəsaitlərindən səmərəli və qənaətlə istifadə olunması maya dəyərini aşağı salınmasına, satışdan alınan mənfəətin artırılmasına gətirib çıxarır.

Dövriyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunması məqsədilə müəyyən tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- Yoxlama zamanı müəssisə rəhbərinin əmri ilə təsdiq olunmuş siyahıda adı olmayan işçilərə, orada işləməyən şəxslərə və əvvəlki avans üçün hesabat verməyən təhtəlhəsab şəxslərə kassadan nağd pul verilməsi əməliyyatları xüsusi diqqətlə yoxlanılmalıdır;
- Ezamiyyə xərclərinin rəsmiləşdirilməsi ilə əlaqəli sənədlərin düzgün rəsmiləşdirilməsi diqqətlə təhlil olunmalıdır;
- Vergiyə cəlb etmə məqsədi ilə norma həddində və normadan artıq sərf edilmiş nümayəndəlik xərclərinin analitik uçotu təşkil olunmalıdır;
- Dövriyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə üçün işlənilib hazırlanan tədbirlər planı sintetik və analitik təhlil materiallarına uyğun olmalıdır;
- Auditor yoxlama zamanı yoxlamaları dövriyyə vəsaitləri ilə əlaqəsi olmayan materiallarla yüklənməməlidir və s.

Dövriyyə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyinin daha da artırılması müəssisənin də mənfəətinin artmasına və bu da ölkə ərazisində ÜDM-nin də yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Artımın əldə olunması üçün isə dövriyyə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyinin artırılması üzrə maliyyə nəzarəti sistemini də təkmilləşdirmək lazımdır [3].

1. Maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi nəzarətin ən müasir mexanizmlərinin tətbiqini, nəzarət sisteminin əlaqələndirilməsini, təsir gücünün artırılmasını və s. nəzərdə tutur.

Bizim ölkəmizdə də son dövrlər maliyyə nəzarəti inkişaf etsə də, onun da müəyyən çatışmazlıqları vardır. Ölkəmizdə maliyyə nəzarəti sisteminin əsas problemlərindən biri əlaqələndirmənin yoxluğu, bir təsərrüfat subyektində eyni zamanda bir neçə nəzarətçinin yoxlamalar təşkil etməsi olmuşdur. Bu sahədə mövcud olan çatışmazlıqlara həmçinin aşağıdakıları da aid etmək olar:

- Ölkə üzrə ümumi maliyyə nəzarəti standartları formalaşmamışdır;
- Daxili və xarici maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların görməli olduğu işlər lazımi dərəcədə fərqləndirilməmişdir;
- Maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanlar üçün inzibati təsir üçün rəqlamentləşdirilmiş qaydalar mövcud deyildir və s.

1996-cı ildə Beynəlxalq Valyuta Fondunun tələbinə əsasən ölkə prezidentinin fərmanı ilə yoxlamalar məhdudlaşdırıldı və prokurorluq və DİN orqanlarına təsərrüfat təşkilatlarında yoxlamalar aparması qadağan olundu və ölkədə başlıca maliyyə nəzarət orqanı olan Maliyyə Nazirliyinin nəzarət strukturları yenidən qurularaq, bəzi dövlət nəzarət orqanlarının funksiyaları məhdudlaşdırıldı.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Buraya qəbul olunan qanun layihələri, imzalanan fərmanlar və s. aid oluna bilər. Bunların bəzilərinə aşağıdakıları aid edə bilərik [6]:

– İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi haqqında 1996-cı il 17 iyun tarixli 463 sayılı fərman;

– Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında 7 yanvar 1999-cu il tarixli fərman;

– "Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında" 28 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanı;

– Maliyyə Nazirliyi tərəfindən maliyyə nəzarəti işini nizamlamaq məqsədilə verilmiş —Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydaları haqqında 1-64 sayılı, 27 iyun 2001-ci il tarixli təlimatı

– Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 3 sentyabr tarixli 377 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş —Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı (2004- 2006-cı illər) və s.

2. Təkmilləşdirmə prosesində auditorların rolu

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 3 sentyabr tarixli 377 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş —Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramında (2004- 2006-cı illər) auditor xidmətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə auditin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və auditor xidmətinin beynəlxalq audit standartlarına uyğunlaşdırılması, milli audit standartlarının hazırlanmasının başa çatdırılması; Auditorlar Palatasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və s. kimi məsələlərin həlli Auditorlar Palatasına tapşırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyasında 2014-2020-ci illərdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş tədbirlər aşağıdakı istiqamətlərdədir [1]:

- Auditor xidmətinin normativ hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi üzrə;
- Auditor fəaliyyətinin idarə olunması, tənzimlənməsi və auditin institusional potensialının gücləndirilməsi üzrə;
- Beynəlxalq audit standartlarının tətbiqinin genişləndirilməsi üzrə;
- Auditor xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üzrə;
- Auditor kadrlarının hazırlanması və yenidən hazırlanması üzrə;
- Auditin təşkili üzrə;
- Auditdə şəffaflığın artırılması, haqsız rəqabət və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə;
- Auditin təşkili və tənzimlənməsinə dair metodik vəsait və tövsiyələrin hazırlanması üzrə;
- Auditin təbliği və təşviqi üzrə;
- Auditdə informasiya texnologiyalarının tətbiqi üzrə;
- Nəşrlər, seminar və konfransların keçirilməsi üzrə;
- Təhlil, tədqiqat və sosioloji sorğular üzrə;
- Beynəlxalq audit təcrübəsinin tətbiqi üzrə.

Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyasının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» inkişaf konsepsiyasının reallaşdırılması baxımından ölkə iqtisadiyyatının sabit və dayanıqlı inkişafını təmin etmək, şəffaflığın artırılması, vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya üçün tədbirlərin reallaşmasına dəstək verməkdir [3].

Tədqiqatın aparılması zamanı aşağıdakı nüanslar meydana çıxır:

Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyasının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» inkişaf konsepsiyasının reallaşdırılması baxımından ölkə iqtisadiyyatının sabit və dayanıqlı inkişafını təmin etmək, şəffaflığın

artırılması, vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya üçün tədbirlərin reallaşmasına dəstək verməkdir.

Maliyyə nəzarətinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə müəyyən prinsiplərə əməl olunmalıdır:

– Maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində aşkarlıq prinsipinə əməl olunmalıdır. Lakin təsərrüfat subyektinin kommertiya sirlərinin də qorunması təmin olunmalıdır.

– Baş verə biləcək mənfi hallar üçün qabaqlayıcı tədbirlər hazırlanmalıdır. Belə tədbirlər müəssisənin strateji planlarında əks olunur.

– Maliyyə nəzarəti təsərrüftə subyektləri ilə yanaşı, dövlətin təsərrüfat-maliyyə əməliyyatlarını əhatə edir. Yoxlama zamanı, bu fəaliyyətin nəticələri yoxlanılıb qiymətləndirilir. Müasir bazar iqtisadiyyatı dövründə maliyyə nəzarətinin hərtərəfli olması daha çox əhəmiyyət daşıyır.

– Maliyyə nəzarətinin icrası zamanı demokratik ölçülər nəzərə alınmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Firmanın iqtisadiyyatı T. Ə. Hüseynov. Dərslik. Bakı, 2009
2. Auditin əsasları S.M. Səbzəliyev, R. M. Hacıyev, Dərslik. 2013
3. Maliyyə nəzarəti B. A. Xankişiyev. Dərslik. Turan, 2012,
4. Müəssisələrin maliyyəsi B. Ataşov, N. Novruzov. Dərs vəsaiti. Bakı, 2009
5. Ковалев В. В., Ковалев Вит. В. К56 — Финансы организаций (предприятий), 2006.
6. Бровкина Н. Д. Контроль и ревизия : учеб. пособие. — Москва: ИНФРА-М, 2007.

А.Салахов

Обработка финансового контроля для повышения эффективности срочных определений в офисах

Резюме

Оборотные активы важны для хозяйственных объектов в обеспечении финансовой стабильности, платежеспособности и устойчивости финансово-хозяйственной деятельности. Это позволит компании своевременно и в полном объеме выполнять свои коммерческие операции, а также своевременно и полностью выполнять свои платежные и расчетные обязательства.

Азербайджан 2020: взгляд в будущее Концепция «Азербайджан 2020: взгляд в будущее» является главной целью Службы аудита. «Декларация Президента Азербайджанской Республики от 29 декабря 2009 года.

Все это требует эффективного использования оборотных средств и необходимости в них.

A.Salahov

Processing of financial control for increasing the performance of turnover assets in institutions

Summary

Turnover assets are important for economic entities in ensuring financial stability, solvency, and sustainability of financial and economic operations.

The main purpose of the Audit Service Development Concept in the Republic of Azerbaijan is to ensure the sustainable and sustainable development of the country's economy, to enhance transparency and to develop civil society in terms of implementing the concept of "Azerbaijan 2020: Look into the Future" approved by Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 29, to support the implementation of measures to integrate into the world economy.

This will allow the company fulfill its commercial operations on time and in full, and timely and fully perform its payment and settlement obligations. All of this required the efficient use of turnover assets and the need for them.

Rəyçi: Rauf Quşxani
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

FƏRİD XASAYLI
Bakı Mühəndislik Universiteti
Dövlət və bələdiyyə İdarəetməsi kafedrasının magistri
e-poçt: khasayli0111@gmail.com

**KLASSİK İQTİSADÇILARIN FİKİRLƏRİNİN TƏSİRİ
NƏTİCƏSİNDƏ DÖVLƏT ANLAYIŞININ DƏYİŞMƏSİ VƏ BUNUN
DÖVLƏT İDARƏETMƏSİNƏ TƏSİRİ**

Açar sözlər: iqtisadi nəzəriyyələr, Keynçilik, maliyyə, texnologiya, 1929 krizisi, bazar.

Ключевые слова: экономические теории, Кейнсианство, финансы, технология, кризис 1929 года, рынок.

Keywords: economic theories, Keynesian economics, finance, technology, 1929 crisis, market.

Dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməməli olduğunu müdafiə edən klassik iqtisadi nəzəriyyəyə görə bazar təsiri, inkişaf etmiş, axıcı, müstəqil bir iqtisadi siyasət və düzgün idarə oluna bilən cəmiyyət yaradır. Bazarlar görünməz əl olaraq bütün iqtisadiyyatı tənzimləyər və cəmiyyətdəki resursları xüsusi və faydalı şəkildə cəmiyyət iştirakçıları arasında bölüşdürər. Ancaq 1929-cu ildə yaşanan iqtisadi krizis ilə birlikdə dövlətin iqtisadiyyatda tənzimləyici və istiqamətləndirici rol oynaması istiqamətində mövcud olan düşüncələr inkişaf etmiş və bir çox ölkədə Keynsin iqtisadi siyasət nəzəriyyəsi tətbiq olunma sahələri tapmışdır. İqtisadi ədəbiyyatlarda rifah dövləti olaraq bəhs olunan bu tətbiq olunmalar, dövlətin iqtisadi sahələrdə aktiv olaraq rol oynamasını və ictimai təbəqələr arasındakı qeyri-tarazlığın təmin olunmasında dağıdıcı iqtisadi məsuliyyətlər üzərinə götürməli olduğunu müdafiə etməkdədir. Bu hal bir müddət sonra geniş fondların dövlət tərəfindən istifadə olunmasına səbəb olmuşdur.

İkinci dünya müharibəsindən sonrasında başlayan sosial dövlət anlayışına müvafiq olaraq iqtisadi sahədə dövlətin rolunun artması ilə birlikdə dövlət bölməsi genişlənərək inkişaf etməyə başlamışdır. 1960-cı illərdən etibarən rifah dövlət anlayışına bağlı olaraq dövlət idarəetməsindən gözləntilərin artması, dövlətin müxtəlif mövzularda fəaliyyətdə yer alması qaçılmaz hala gəlmişdir. Bu dövrdə dövlətin: iqtisadi, sağlq, infrastruktur, sosial xidmətlər, enerji, ətraf mühit, bankçılıq, mədənçilik, təsərrüfat, nəqliyyat və çatdırılma, sığortaçılıq kimi sahələrdə birbaşa siyasət müəyyən etmək, tənzimləmək, subvensiya, subsidiya etmək, maliyyələşdirmə etmək ya da biznes və ya sahibkarlıqla məşğul olub məhsul istehsal etmək kimi müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyət göstərməsi müşahidə olunmuşdur. Ancaq

bu fəaliyyətlər iqtisadiyyatda dövlət payının getdikcə artmasına səbəb olmuş və büdcə daxilində transfert xərclərinin önəmli bir yer tutmasına və büdcə üzərində böyük bir öhdəliyin yaranmasına yol açmışdır. Xərclərin maliyyələşməsinin büdcə qaynaqlarından qarşılanmaz hala gəlməsi və ortaya çıxan açıqlar səbəbi ilə də dövlət borcları gedərək böyüməyə başlamışdır. Bir müddət sonra ictimaiyyətdə, büdcə açığının, yəni defisitinin böyük olması səbəbi ilə dövlət bölümünün bahalı və faydasız olması yönündə görüşlər hakim olmağa başlamışdır.

70-ci illər hərəkəti və dövlət anlayışının dəyişimi

1970-ci illərdə yaşanan iqtisadi təzyiqlər və neft böhranları bir yandan Keynsçi iqtisadi modelə dayalı rifah dövləti anlayışının sorgulanmasına səbəb olarkən bir yandan da dövlətin iqtisadi və sosial sahədəki rolunu və ağırlığını müzakirə edilən hala gətirmişdir. Nə- liberal iqtisadçılar, dövlətin dövlətin iqtisadi inkişafı məhdudlaşdırdığı və azadlıqların önünü bağladığı gərəkcəsi ilə “daha az dövlət, daha çox bazar” anlayışını müdafiə etməyə başlamışdır. Bu müddətdə rəşional gözləntilər nəzəriyyəsinin davamı səviyyəsindəki dövlət seçim qaydaları, bazar mexanizmini yüksəltmiş və dövlətin bazar müdaxiləsinin məhdudlaşdırılmasını müdafiə etmişdir. Bu mənada dövlət seçim qanunun yeni idarəetmə anlayışının inkişaf etməsində rolu böyük olmuşdur.

1980-ci illər və 1990-cı illərdən etibarən ənənəvi idarəetmə modelindəki çatışmazlıqlara reaksiya olaraq dövlət sektorunda yeni bir idarəetmə anlayışı ortaya çıxarmışdır. Bu anlayış, iyirminci əsr boyu dövlət idarəetməsinə hakim olunan iyerarxik və qatı strukturlu bürokratiya dövlət idarəetməsi yerinə elastik formalı və bazar iqtisadiyyatına söykənən bir dövlət idarəetməsini öngörməkdə idi. Ancaq bu hal bəşit bir islahat və ya biznes idarəetməsindəki dəyişiklikdən çox dövlətin cəmiyyətdəki rolunda və dövlətin vətəndaşlarla əlaqələrindəki dəyişikləri ifadə etməkdədir. Yeni dövlət idarəetməsi olaraq adlandırılan bu dəyişmə, eyni zamanda dövlətin yenidən tamamlanması və dövlət anlayışındakı dəyişimi də əhatə edən bir müddəti ifadə etməkdədir.

Yeni dövlətin nələr etməsi və ya etməməsi gərəkdii mövzusunda neoliberal iqtisadi siyasətlər müəyyən edici rol oynamışdır. Bu əhatədə dövlətin iqtisadi sahədən çəkilməsi, özəlləşdirmə, kiçik, amma təşirli dövlət strukturu kimi düşüncələr ön plana çıxmaqdadır.

Dövlətin fəaliyyət sahəsinin böyüklüyünü və mövcud iş görmə istiqamətlərini müzakirə edən yeni sağ axını, dövlətin kiçilməsi və idarəetməsində yeni istiqamətlər istifadə olunması istiqamətindəki hipotezləri müdafiə edərək dövlət idarəetməsi sahəsindəki dəyişiklərdə önəmli təşir sahibi olmuşdur. Yeni sağ yanaşma, özəlləşdirməyi qloballaşma ilə dəstəklənmişdir. Daha az dövlət tələbi ilə özəlləşdirmə və qloballaşma eyni anda ortaya çıxmışdır.

Ənənəvi olaraq yeni dövlət idarəetməsi anlayışında iki təməl dövrdən bəhs edilə bilər. Birinci dövr: istifadəçi seçimlərinə, rəqabətə, açıqlığa, şəffaflığa və motivasiyaya vurğu edən təşkilati iqtisadi anlayışının həyata keçirilməsidir. İkinci dövr isə, dövlət sektorunda özəl sektor modeli iqtisadi idarəetmə modelinin tətbiq olunaraq istifadə olunmasıdır.

Qloballaşmanın dövlət idarəetməsinə təsiri

Qloballaşmanın sürət qazanması, texnoloji sahədə dəyişikliklər, siyasi partiyaların müxtəlif istiqamətli fikirləri əks etdirməsi, demokratiya düşüncəsi anlayışının zənginləşməsi kimi faktorların təsiri ilə müasir dövlətlər yeni bir quruluşa doğru dəyişməkdədir. Bu dəyişim istər-istəməz dövlət idarəetməsi və dövlət idarəetməsinin xidmət göstərmə formasına da öz təsirini göstərməkdədir.

Bu istiqamətdə 1980-ci illərdən bəri başda qərb ölkələri olmaqla dövlətin rolu və funksiyaları üzərində önəmli müzakirələri gündəmə gətirmişdir. Dövlət xidmətlərinin və dövlət sektorunun artması və genişlənməsi, hökumət mövqeyi nəzərindən daha çox büdcə açığı anlamına gəlməkdə idi. Bu açıqlar liberal düşüncələrə görə dövlətin təsirli olaraq əməliyyat fəaliyyətini edə bilmədiyi bu səbəblə önəmli qaynaq israflarına səbəb olduğu şəkildə izah edilmişdir. Bunun yanında qaynaqları faydalı bir formada istifadə etmənin yolunun dövlətin tipik bir menecer kimi idarə edilməsindən keçdiyi yönündə düşüncələr də inkişaf etdirilmişdir. Diqqət edilən planda alt quruluşu hazırlanan bu yeni anlayış başda İngiltərə olmaq üzərinə bir çox Avropa ölkəsində tətbiq olunmağa başlanılmış və bu yeni tətbiq olunmalar digər ölkələrə də yayılmışdır. Bu yeni faktor və fikirləri belə xülasə etmək olar.

- Maliyyə və sənaye bazarlarının qloballaşması – Avropa 1980-ci illərdən etibarən bir maliyyə xidmətləri mərhələsi yaşamış və bu maliyyə quruluşu dəyişikliyi çərçivəsində yeni beynəlxalq maliyyə modelləri və yeni nizamlaşma formaları ortaya çıxmışdır.

- İdeoloji və siyasi baxışlar – Avropada 1980-ci illərə doğru makroiqtisadi siyasətlərdə böyük dəyişiklər meydana gəlmiş, bu əlaqə ilə Keynsçilikdən monetarizmə və neo-liberalizmə, açıq ya da qapalı quruluşlardan bazar ağırlıqlı quruluşlara, pul cəhətdən genişlənmədən daralmağa və merkantilist hərəkətdən sərbəst ticarətə doğru bir dönüşüm həyata keçirmişdir.

- Avropalaşma təzyiqi – Avropa birliyinin inkişaf müddəti, ticarət və iqtisadiyyat sahəsində önəmli payda təsir inteqrasiyasının ortaya çıxması yönündə bir rol almışdır. Bu istiqamətdə birlik ölkələrinin əvvəlki dövrlərdə dövlətin təkəlidə mövcud olan bəzi iqtisadi fəaliyyətlər liberallaşdırılmış və bazar şərtlərinə uyğunlaşdırılaraq rəqabətə açıq hala gətirilmişdir.

- Texnoloji təzyiq – Bir çox sahələrdə həyata keçən texnoloji təzyiq əsas olaraq elm sahəsində mövcud olmuşdur. Dövlətlər, nəzarətdə çətinliklər çəkdiyi və beynəlxalq məhdudiyyətləri tanımayan bir elm axını texnologiyanın günü-gündən

inkişaf etməsi ilə baş vermişdir. Dövlət idarəetməsi sahəsində dövlətdən gözlənilənləri qarşılamaq üçün islahatların lazım olduğuna dair bir fikir hakimdir, lakin bu islahatların nə olacağı, necə olacağı, hansı sahələri əhatə edəcəyi islahatlarla hansı nəticələr əldə edilmək istəyi üzərində müxtəlif fikir ayrılıqları mövcuddur. Halbuki islahatların uğurlu olmasının səbəblərindən biri islahatlar üçün müəyyən fikirlərin mövcud olması və bu islahatların həyata keçirilməsinin hər kəs tərəfindən xoşluqla qarşılanmasıdır. Heç bir tərəddüd yox ki, hər islahat hədəfi müəyyən bir nəticəyə çatmaq, uğurlu dövlət siyasəti həyata keçirmək üçün mövcud olur. Bunu təmin etmək üçün isə islahatların nəyi əhatə etməsinin doğru və tam olaraq müəyyən edilməsinə, islahatlara səbəb olacaq sahələrin dəqiq bir şəkildə müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Ancaq bu o qədər də asan bir iş deyil, islahat sahələrinin müəyyən edilməsində, sərhədlərin tədqiq edilməsində müəyyən formada çətinliklər mövcuddur.

İslahatlar haqqında olan nəzəriyyələrə görə, islahatları əhatə edən sahələr ümumi mövzuya yanaşmaların təbii, funksional və çoxluq cəhətdən olduğu vurğulanır. Təbii yanaşma mövqeyi nəzərindən, islahat sahəsi iki cəhətdən müəyyən edilə bilər. İlk olaraq dövlət təşkilatı əsas götürülüb islahata tabe ola bilər. Mərkəzi idarə orqanları, büdcə təşkilatları, iqtisadi dövlət təşkilatları və bu təşkilatların bölgələr üzrə qanuni idarələri bütövlüklə bu yanaşmanın tərkibinə daxildir. İkinci olaraq isə, dövlət təşkilatlarını yaradan bu sahələr içərisindən seçim edilərək və seçim nəticəsində müəyyən edilmiş seçilənlərə islahatlar tətbiq edilə bilər.

Funksional cəhətdən yanaşmada bir çox təşkilatın ortaq problemi olan şəxsi, büdcə, maliyyə idarəsi, sənəd və sənədləşmə kimi problemlərin səbəbləri müəyyən edilir və ya araşdırılır və onları həll etmək üçün müəyyən yollar düşünülür və ya yerində həll olunur.

Orqanın və funksional yanaşmaların birlikdə tətbiq edilməsi halında isə islahatın mövzusu olaraq həm təşkilat bölmələri həm də təşkilatın problemi birlikdə tədqiq edilə bilər.

Ümumiyyətlə, dövlətin rifahı mövqeyində keyfiyyətli dövlət xidməti təmin etmək üçün bir tərəfdən elm və texnologiyaların, digər tərəfdən vətəndaşların keyfiyyətli xidmət tələblərinin təsiri böyükdür. Dövlət xidmətlərində keyfiyyətin artması ilə ölkənin inkişafına sürət qazandırmaq və yuxarıda da qeyd etdiyim kimi vətəndaşların rifah səviyyəsini daha yüksəklərə çatdırmaq üçün vacibdir. Beləliklə, dövlətin sahib olduğu iqtisadi və sosial resursları inşalar ən faydalı və verimli şəkildə istifadə etməsinə də yardımçı olacaqdır.

Dövlətin idarə olunmasındakı ən təsirli alətlərdən biri də iqtisadi sabitliyin təmin olunmasındakı büdcə islahatları və icra idarəedilməsi bir alət olaraq istifadə edilməkdədir. Bu səbəblə dövlət maliyyə idarəetməsi və performans idarə etməsi önəmli sahələrdəndir. Maliyyə idarəetməsi və büdcə islahatı, gəlirlər və xərclərdən çox ölkədən çıxan resurslar və bunun nəticəsi üzərinə fokuslanan bir uyğulamadır.

Son dövrlərdə dövlət idarəetməsində müəyyən dəyişim strategiyaları inkişaf etdirilmişdir. Lakin ümumi olaraq dörd strategiyadan bəhs edilir:

1) Bazar strategiyası: Rəqabəti və bazarda istehlakçı və istehsalçılar arasındakı müqavilələri əsas götürür.

2) İdarə olunmadakı islahat strategiyası: Dövlət idarəetməsini təşkil edən dövlət məmurlarının professional bilik və bacarıqlarını əsas götürərək onları ixtisaslaşdırmağa istiqamətlənir.

3) Proqram strategiyası: Resursların ölkə üzrə bərabər şəkildə bölüşdürülməsi və hər bir dövlət fərdinin bu resurslardan faydalı şəkildə istifadəsi üçün dövlət proqramları hazırlayar və tətbiq olunacaq bu proqramların analizinə və yenidən dəyərləndirilməsi məsələsinə əsaslanır.

4) Mərhələli və yavaş dəyişim strategiyası: Dövlətin daha verimli çalışması üçün qaydaların və tətbiq olunmaların davamlı olaraq gözdən keçirilməsi əsasına dayanar.

Yuxarıda qeyd olunan strategiyaların ortaq nöqtələri mövcuddur. Hamısının məqsədi ortaqdır, daha verimli və ortaq çalışın, vətəndaşların tələblərinə həssaslıqla yanaşın bir dövlət idarə etmə sistemi qurmaq. Eyni zamanda dövlət idarəetməsindəki dəyişiklik yuxarıda qeyd olunan strategiyaları əhatə edib və onlara uyğun formalaşmışdır. Dövlət idarəetməsi bu dəyişimlə birgə ölkələr öz əhatə etdiyi fəaliyyətlərdə verimlilik təməlinə dayanan mövcud ehtiyatların səmərəli istifadə edilərək dövlətin idarəetmədəki payını artırmağı planlaşdırmışdır.

Ədəbiyyat

- 1) Kərimli I., Süleymanov N. Milli iqtisadiyyatın əsasları. Dərslük Bakı 2000, s. 19-20-50
- 2) Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı 2005
- 3) Acartürk, E, Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumunda Alternatif Yöntemler/Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi.Cilt (7). Sifariş (6). 22-27, 2006
- 4) Arslan, N. ve Arslan, E, Yeni Kamu Yönetimi ve Üst Kurullar, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2010
- 5) A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk, B. Coşkun (Ed.), Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- 6) Большая Советская Энциклопедия. (В 30 томах). Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е.:М, «Советская Энциклопедия», 1975. -с. 428
- 7) Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər, A.Ş. Şəkərəliyev, Bakı 2009
- 8) Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi (dərslük) K.A.Şahbazov, H.S.Həsənov, H.M.Məmmədov, Bakı 2011

9) Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları, Bakı 2006

F.Xasaylı

Klassik iqtisadçıların fikirlərinin təsiri nəticəsində dövlət anlayışının dəyişməsi və bunun dövlət idarəetməsinə təsiri

Xülasə

Dövlət anlayışı zaman içərisində, içində olduğu tarixi və ictimai faktorlara görə fərqli şəkil almış və müxtəlif mənalar daşıyaraq dəyişmişdir. Bu dəyişmə dövlətin struktur cəhətdən təşkilati görünümünə və funksional istiqaməti olan dövlət siyasətinin inkişaf etməsi və həyata keçirilməsi müddətlərinə də təsir etməkdədir. Bu mənada əsaslı olaraq qlobal cəhətdən yaşanan iqtisadi krizislər nəticəsində yaranan texnoloji və sosial inkişaf dövlət anlayışının mahiyyətində böyük rol oynamışdır. Texnoloji inkişaf dedikdə baş verən sənaye çevrilişi, sosial inkişaf dedikdə isə yeni ünsiyyət vasitəsinin yaradılması nəzərdə tutulur. Dövlətin idarəsində dəyişiklik bir sıra iqtisadi nəzəriyyələrin hədəfində olmuş və daima müzakirə edilmişdir. Bu dəyişiklər həm müsbət mənada, həm də mənfi mənada təsir göstərmişdir. Müsbət mənada dedikdə dövlətin tərkibindəki vətəndaşların rifahı yaxşılaşdırılmışdır. Mənfi mənada dedikdə isə baş verən bəzi dəyişiklikləri cəmiyyət normal qarşılığa bilməmişdir. Lakin dövlətin idarəetmə dəyişikliyi bu mövzunun aktuallığını daha da artırmışdır. Ona görə də bir sıra tədqiqatçıların tədqiq etdiyi əsas problemlərdən birinə çevrilmişdir.

Ф.Хасайли

Изменение понимания государства в результате влияния мнений классических экономистов и его влияния на государственное управление

Резюме

Понятие государства менялось со временем в соответствии с его историческими и социальными факторами. Это изменение также влияет на структурные и организационные перспективы государства и функциональную направленность разработки и продолжительности государственной политики. В этом смысле он сыграл важную роль в случае технологического и социального развития, вызванного глобальными экономическими кризисами. Предполагается, что технологическое раз-

витие является революцией в отрасли, а социальное развитие означает создание нового средства коммуникации. Смена правительства направлена на набор экономических теорий и всегда обсуждалась. Эти изменения имеют как положительные, так и отрицательные последствия. Как положительный момент, процветание граждан государства развивалось. В отрицательном смысле сообщество не смогло охватить некоторые произошедшие изменения. Но смена правительства в управлении усилила его актуальность для этой проблемы. Поэтому это стало одной из самых важных проблем, исследованных несколькими исследователями.

F.Khasayli

Change of state understanding as a result of influences of classical economists' opinions and its influence on public administration

Summary

The concept of state changed over time and changed its meaning according to its historical and social factors. This change also affects the structural and organizational outlook of the state and the functional orientation of state policy development and duration. In this sense, it has played an important role in the case of technological and social development resulting from the global economic crises. It is assumed that technological development is a revolution in the sector, and social development means the creation of a new means of communication. The change in government is directed to a set of economic theories and has always been discussed. These changes have both positive and negative effects. As a positive, the prosperity of the citizens of the state developed. In the negative sense, the community was unable to cover some of the changes that occurred. But the government's change in governance has increased its relevance to this issue. Therefore, it has become one of the most important problems explored by several researchers.

Rəyçi: Ədalət İbadov
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

MÜNDƏRİCAT

KƏMALƏ YUSİFOVA GÜLNARƏ ABDULOVA AZƏRBAYCANDA MÖVCUD DEMOQRAFİK VƏZİYYƏT.....	3
NAILƏ GASİMOVA CULTURAL MARKETING	8
AYGÜL DƏMİROVA GÖMRÜK SİSTEMİNDƏ İSLAHATLAR.....	13
AYTƏN BAĞIRLI İDARƏETMƏ UÇOTUNUN MAHİYYƏTİ VƏ ONUN MALİYYƏ UÇOTU İLƏ MÜQAYİSƏLİ XARAKTERİSTİKASI.....	19
TEYMUR ASGEROV BİRBAŞA XARICI İNVESTİSIYALARIN İQTİSADI ARTIMA TƏSİRİNİN EKONOMETRİK ÜSULLARLA QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	26
TÜNZALƏ HÜSÜYEVA AZƏRBAYCAN BANK SEKTÖRUNDƏ MÜƏSSİSƏDAXİLİ AUDIT VƏ ONUN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ	37
ZƏHRƏ RZALI VERGİ DAXİLOLMALARININ PLANLAŞDIRILMASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	44
ANAR MƏCİDOV MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI, MAHİYYƏTİ VƏ FUNKSİYALARI	52
ƏNVƏR SALAHOV MÜƏSSİSƏLƏRDƏ DÖVRİYYƏ VƏSAİTLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI ÜÇÜN MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	59
FƏRİD XASAYLI KLASSİK İQTİSADÇILARIN FİKİRLƏRİNİN TƏSİRİ NƏTİCƏSİNDƏ DÖVLƏT ANLAYIŞININ DƏYİŞMƏSİ VƏ BUNUN DÖVLƏT İDARƏETMƏSİNƏ TƏSİRİ..	65

"Elm və təhsil" nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir Məmmədli

Dizayn: **Kamran İbrahimov**
Texniki redaktor: **Yadigar Bağirova**

Çapa imzalanmış **10.05.2019.**
Şərti çap vərəqi **4,5 Sifariş № 4**
Kağız formatı **70x100 1/16. Tiraj 300.**

***Jurnal "Elm və təhsil" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.***

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Тел: 497-16-32, 012-511-05-58, 050-201-05-58

Ünvan: Bakı, İçəri şəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

